

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
FACULTATEA DE LITERE
SPECIALIZAREA: ROMANA / LIMBA STRAINA
INVATAMANT LA DISTANTA

SUPPORT DE CURS
DISCIPLINA *Paleoslavă*
Specializarea Romana-Limbă străină

Anul I Semestrul II

Titularul disciplinei
asist. Banica Mihaela

I. Limba slavă veche și redacțiile slavone

În a doua jumătate a secolului al IX-lea a apărut o nouă limbă scrisă, numită **slavă veche** sau **paleoslavă**. Această limbă a apărut alături de celelalte limbi de cultură al Europei, și anume latina și greaca bizantină.

La baza limbii slave vechi se află graiurile slave din partea de răsărit a Peninsulei Balcanice și, în special, cele din împrejurimile Salonicului, de unde erau originari întemeietorii scrierii slave, frații Chiril și Metodie.

Prin aspectul fonetic și prin structura gramaticală, slava veche era foarte apropiată de slava comună, limbă din care provin limbile slave. De aici rezultă importanța limbii slave vechi în studierea comparativ-istorică a limbilor slave și în reconstituirea limbii slave comune.

Limba slavă veche a fost prima limbă **scrisă** a slavilor pentru care s-au folosit **două alfabete**: mai întâi un alfabet **glagolitic**, iar mai târziu – alfabetul **chirilic**.

Ca instrument de cultură, limba slavă veche a avut o arie largă de răspândire, cuprinzând Marea Moravie (pe teritoriul Cehiei și al Slovaciei), Bulgaria veche, Serbia, Croația și Rusia veche. Ulterior, această limbă a fost adoptată ca limbă de cultură și în țări neslave, și anume în Țările Române și în Lituania.

Datorită influenței graiurilor slave locale, limba slavă veche a început să se modifice și, ca urmare, au apărut așa-numitele **variante** sau **redacții** slavone ale limbii slave vechi: moravă, sârbă, croată, rusă, bulgară și, mai târziu, ucraineană.

Pe teritoriul românesc. Limba slavă veche a fost influențată de limba română, în special în vocabular, ceea ce a dus la apariția unei redacții numită **slavonă românească**. Textele din această perioadă au fost numite de către cercetători texte **slavo-române** sau texte româno-slave.

II. Relația dintre limba slavă veche și limba română

Limba slavă veche **scrisă** a pătruns pe teritoriul românesc în secolul al X-lea, fapt dovedit de inscripția descoperită la Dobrogea, datată 943.

În forma mai nouă, slavonă, ea a căpătat o răspândire mare în cancelariile domnești, în mănăstiri și în biserici, începând cu secolul al XIV-lea. Slavona românească a fost folosită în scris, alături de limba latină, până la începutul secolului al XVI-lea, secol în care apar **primele texte românești**, originale și traduse. După această dată, slavona a continuat să fie folosită încă aproape două secole, paralel cu limba română, pierzând treptat din însemnătate.

Introducerea slavonei în Țările Române se motivează prin ambianța politică, religioasă și culturală existentă în acel timp în sud-estul Europei. Astfel, după o primă fază a creștinismului în limba latină, acesta s-a răspândit și în limba greacă și, începând cu secolul al IX-lea, în slava veche.

În limba slavonă s-au copiat în Țările Române numeroase cărți religioase, scrieri juridice, filosofice, istorice, didactice, filologice și literare. Mai mult decât atât, au fost scrise și **opere originale**, printre care *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei* (*Letopisețul lui Ștefan cel Mare*), variantele acestuia din secolul al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie (secolul al XVI-lea).

De asemenea, au fost redactate multe acte interne și externe, inscripții sau însemnări în limba slavonă între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, parțial chiar în secolul al XVII-lea.

Primele tipărituri din Țările Române, începând cu anul 1508, au fost scrise în limba slavonă.

Alfabetul chirilic al limbii slave vechi a fost folosit în scrierea românească începând cu secolul al XVI-lea, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când a fost înlocuit cu alfabetul latin. Trecerea oficială la noua scriere s-a făcut la un an după Unirea Principatelor (1860).

III. Slavii și limbile slave

Triburile slave, care vorbeau o limbă unică, numită în știință **slavă comună**, erau răspândite în primele secole al erei noastre pe teritoriul de astăzi al Poloniei și în părțile vestice al Rusiei.

Primele știri scrise despre slavi datează din secolele I-II e.n., când aceștia apar menționați la scriitorii antici Plinius cel Bătrân, Tacitus și Ptolemeu, sub numele **veneti** sau **venedi**. Mai târziu, slavii erau cunoscuți și sub numele de **sclaveni** și **sclavi**. Ultimele două denumiri reproduc numele pe care slavii înșiși și-l dădeau – **slověne**. Acest nume generic s-a păstrat la tribul **slovenilor** din împrejurimile Novgorodului, la **slovinii** de pe țărmul Mării Baltice, la poporul **sloven** (Slovenia de astăzi) și la poporul **slovac**.

Ca urmare a dispersării triburilor slave, limba slavă comună s-a divizat treptat, între secolele al V-lea și al VIII-lea, în mai multe limbi. Acestea se grupează astfel:

Limbile slave răsăritene, dezvoltate din limba rusă veche:

- rusa (velicorusa)
- belorusa
- ucraineana

Limbile slave sudice, care formează două subgrupe:

- a) **ramura răsăriteană**, cunoscută ca o limbă unică, numită *slavă veche*, *paleoslavă* sau *bulgara veche*. Astăzi, această ramură este reprezentată de două limbi naționale: bulgara și macedoneana (limba vorbită în Republica Macedonia).
- b) **ramura apuseană**, din care fac parte limbile sârbă, croată și slovenă.

Limbile slave apusene, care se împart în trei subgrupe:

a) **ramura nordica sau lehitică**:

- polona
- slovina (o limbă dispărută, vorbită în nordul Poloniei)

- polaba (limbă dispărută, vorbită pe râul Elba).
- b) **ramura sudică:**
  - ceha
  - slovacă
- c) **ramura apuseană:**
  - luzaciana (soraba) inferioară
  - luzaciana (soraba) superioară, limbi vorbite pe teritoriul fostei Republici Democratice Germane.

Apariția și dezvoltarea limbii slave vechi.

Activitatea fraților Chiril și Metodie și a ucenicilor lor

Istoricul bizantin Prokopios din Cezareea și istoricul goților Iordanes ne dau știri precise referitoare la pătrunderea slavilor de sud în Peninsula Balcanică în secolul al VI-lea, mai exact în anul 527. O parte dintre aceștia s-au așezat pe teritoriul țării noastre, asimilându-se treptat populației daco-romane. Cei mai mulți însă, au ocupat regiunile de la sud de Dunăre, ajungând până în Grecia de nord și pe teritoriul de astăzi al Albaniei. Împreună cu bulgarii, slavii din răsăritul Peninsulei Balcanice au întemeiat, la sfârșitul secolului al XVII-lea, primul stat slavo-bulgar. Relațiile cu Imperiul Bizantin au dus la adoptarea oficială a creștinismului și la răspândirea culturii bizantine în rândul păturii stăpânitoare a statului bulgar. De altfel, slavii aflați în cuprinsul Imperiului Bizantin intraseră mai demult în sfera de influență directă a culturii grecești.

Tocmai din acest mediu, al slavilor din orașul Salonic, situat în nordul Greciei, pe țărmul Mării Egee, provin cei doi „apostoli” ai slavilor, frații Constantin-Chiril și Metodie. Ei studiaseră la înaltele școli grecești ale vremii. Cel mai mare dintre frați, Metodie, primind o bogată cultură greacă, a fost într-un timp conducător al unei provincii slave din Imperiul Bizantin, iar mai târziu s-a călugărit. Constantin a făcut studii la Constantinopol, în gramatică, matematică, teologie, retorică, filozofie, devenind bibliotecar al bisericii Sfânta Sofia, de pe lângă Patriarhie, iar apoi profesor la școala în care el însuși învățase. Ca unul dintre cei mai cunoscuți filosofi și teologi ai timpului, Constantin (supranumit Filosoful) a fost trimis în două misiuni religioase, mai întâi la

arabi, în califatul Bagdad (anul 851), iar apoi, împreună cu Metodie, la hazari, în orașul Cherson (în Crimeea de astăzi), în anii 858-859.

Dar cea mai importantă misiune religioasă și culturală încredințată celor doi frați a fost cea din Marea Moravie (teritoriul de astăzi al Cehiei și al Slovaciei), căreia i-au dedicat întreaga lor activitate, începând cu anii 862-863. Această misiune a fost prilejuită de cererea lui Rostislav, cneazul Marii Moravii, adresată împăratului Bizanțului, Mihail al III-lea, în anul 862. În lupta sa împotriva expansiunii germane, exercitată și prin biserică, Rostislav s-a orientat spre Bizanț, cerând să i se trimită cărțurari care să propovăduiască învățătura creștină în limba slavă, limba poporului său, și nu în latină, sau în greacă, limbi pe care slavii nu le înțelegeau: „Au venit la noi mulți învățători din Italia, Grecia și din Germania, care ne învață în felurite chipuri – spune Rostislav prin intermediul soliei sale. – Dar noi, slavii, suntem un popor simplu și nu avem pe nimeni care să ne îndrepte pe drumul adevărului și să ne arate înțelepciunea. Trimite-ne deci, stăpâne, un astfel de bărbat, care să ne lămurească tot adevărul” (fragment din *Viața lui Metodie*, scriere anonimă în limba slavă veche de la sfârșitul secolului al IX-lea).

Cei doi frați se îndreaptă spre Moravia și ajung acolo în anul 863, cu o parte din cărțile fundamentale pentru cult gata traduse. Este evident că această acțiune nu putea fi realizată în mai puțin de un an.

Continuând activitatea începută mai înainte, Constantin și Metodie traduc, în decurs de mai puțin de patru ani, cât stau în Moravia, *Evanghelia*, *Apostolul*, *Liturghia*, părți din *Psaltire* și alte cărți bisericești, învățând pe ucenicii lor regulile slujbei, citirea și scrierea glagolică slavă. Pentru a-și întări autoritatea și a căpăta confirmarea acțiunii lor, cei doi frați se îndreaptă spre Roma, unde fuseseră chemați de papa Nicolae I, ca urmare a intervențiilor clerului german. În drum, trecând prin Panonia de apus, ei se opresc pentru puțin timp la cneazul Koțel, care stăpânea peste strămoșii slovenilor de azi, și care îi primește cu multă cinste, dându-le la învățătură cincizeci de ucenici. În continuare, Constantin și Metodie trec prin Veneția, unde, într-o dispută cu clericii locali, Constantin se manifestă va un apărător înfocat al dreptului slavilor de a avea o cultură în limba lor, combătând cu argumente istorice și logice „erezia celor trei limbi”, potrivit căreia numai greaca, latina și ebraica erau considerate „sfinte”.

Ajunși la Roma, la sfârșitul anului 867, cei doi frați și ucenicii lor sunt primiți de noul papă, Adrian al II-lea, care recunoaște în mod oficial liturghia slavă și dreptul slavilor apuseni de a avea episcop și preoții lor, cu condiția ca în biserică să se citească *Evangelia* și *Apostolul* mai întâi în limba latină și apoi în limba slavă.

Obosit și bolnav, după ce își ia schima monahală și numele de Chiril, Constantin moare la Roma în anul 869, lăsând fratelui său misiunea de a continua opera începută. Metodie devine arhiepiscop al Moraviei și desfășoară în decurs de mai mulți ani o vastă activitate culturală. În anul 885 moare și el, lăsând urmaș pe cel mai bun ucenic al său, Gorazd.

Moartea lui Metodie a constituit un prilej pentru adversarii săi și ai culturii slave de a împiedica desfășurarea mai departe a acestei activități în Moravia și Panonia. Ucenicii săi sunt prigoniți, și chiar omorâți. Unii dintre ei ajung în Croația, iar alții, printre care cei mai cunoscuți erau Climent și Naum, își găsesc adăpost în Bulgaria. Primiți de cneazul Boris-Mihail (852-888), ucenicii lui Chiril și Metodie încep o intensă acțiune de traducere în continuare, din greacă, a cărților religioase și de copiere a celor traduse. Climent își desfășoară activitatea în regiunea sud-vestică (Kutmicevița), devenind în anul 893 episcop de Ohrida (astăzi Ohrid), iar Naum în răsăritul Bulgariei, la Preslav, pe atunci capitala statului bulgar. Acum se formează o adevărată pleiadă de învățați, printre care se numără, în afară de primii ucenici ai lui Chiril și Metodie – Climent și Naum-, Constantin de la Preslav, călugărul Hrabr și alții.

În epoca chirilo-metodiană (anii 863-885) au fost traduse aproape toate cărțile *Bibliei*. În perioada imediat următoare (sfârșitul secolului al IX-lea – prima jumătate a secolului al X-lea), când ucenicii lui Chiril și Metodie își desfășoară activitatea în Bulgaria și Macedonia, se continuă traducerea cărților religioase, cărora le-au fost adăugate predici, panegirice, opere istorice. Activitatea din această perioadă se concentrează în două centre principale: Ohrida (în Macedonia) și Preslav. Scrierile *Viața lui Constantin* și *Viața lui Metodie* au fost scrise în slava veche, dar nu se cunosc cu exactitate autorii lor. La începutul secolului al X-lea călugărul Hrabr a scris în slava veche lucrarea sa *Despre litere*.

După secolul al XI-lea, cultura slavă veche capătă o mare extindere teritorială, fiind răspândită în diverse centre din Bulgaria, Rusia, Serbia, Croația, Țările Române.

Însă, noile texte, elaborate sau traduse în această perioadă, nu mai aparțin limbii slave vechi, ci redacțiilor ei slavone.

ALFABETELE SLAVE VECHI

Textele vechi slave păstrate până astăzi sunt scrise în două alfabet: **glagolitic** și **chirilic**. Denumirea celui de-al doilea alfabet este veche, fiind legată în mod evident de numele lui Chiril (Constantin), deși nu el este creatorul lui. Termenul *glagolitic* este mai nou, fiind luat din limba sârbocroată: în Croația, preoții catolici care oficiau liturghia în limba slavonă erau numiți *glagoljași*, cuvânt derivat de la *glagoljati* „a vorbi, a oficia slujba (în limba slavonă)”, provenit din vsl. **ГЛАГОЛАТИ** „a vorbi, a spune”. Așadar, în croată *glagoljica* înseamnă „alfabetul cărților religioase slavone”. Într-adevăr, acest alfabet, dispărut în alte țări slave, s-a păstrat, până aproape de zilele noastre la croații catolici, cu unele modificări în forma literelor.

Între cele două alfabet slave există o serie de asemănări, ceea ce a condus pe cercetători la ipoteza unei origini apropiate: se observă cu ușurință că alfabetul chirilic provine din alfabetul uncial grecesc; în ceea ce privește alfabetul glagolitic, se admite că modelul său principal îl constituie alfabetul minuscul grecesc. Prezentăm, în continuare alfabetul grecesc și alfabetul chirilic:

ALFABETUL GRECESC

Majuscule	Minuscule	Valoarea numerică	Correspondentele latine	Pronunțarea	Denumirea	Observații
A	α	1	a		alfa	
B	β	2	b	<i>b</i> (gr.mod. <i>v</i>)	beta (vita)	
Γ	γ	3	g		gamma	γ înainte de guturale (γ, χ, ξ) se pronunță <i>n</i> velar
Δ	δ	4	d		delta	
E	ε	5	ě	<i>e</i> scurt	e pylon	
Z	ζ	7	z		zeta	

H	η	8	ē	<i>e</i> lung (gr.mod.i)	eta (ita)	
Θ	θ, θ	0	th		theta	
I	ι	10	i		iota	
K	κ	20	k		kappa	
Λ	λ	30	l		lambda	
M	μ	40	m		mi	
N	ν	50	n		ni	
Ξ	ξ	60	x (ks)		xi (ksi)	
O	ο	70	ō	<i>o</i> scurt	o micron	
Π	π	80	p		pi	
P	ρ	100	r		ro	
Σ	σ, ς	200	s		sigma	ς la sfârșitul cuvintelor, σ în celelalte cazuri
T	τ	300	t		tau	
Υ	υ	400	y	ü (german)	ü psilon	
Φ	φ	500	ph	<i>f</i>	fi	
X	χ	600	kh	<i>h</i> (gutural)	hi	
Ψ	ψ	700	ps		psi	
Ω	ω	800	ō	<i>o</i> lung	o mega	

ALFABETUL CHIRILIC

Alfabetul chirilic	Valoarea numerică	Denumirea literelor	Transcrierea în alfabet latin	Observații privind pronunțarea
А	1	АЗЪ	a	
Б	-	БОУКЪ	b	
В	2	ВѢДѢ	v	
Г	3	ГЛАГОЛИ	g	
Д	4	ДОБРО	d	
Е și ІЕ	5	ІЕСТЪ	e, je	je = ie
Ж	-	ЖИВѢТЕ	ž	ž = j românesc
З, З	6	ЗѢЛО	dz	

з, з	7	ЗЕМЛЯ	z	
и	8	ИЖЕ	i	
ı (și Ț)	10	і (iota)		
[ħ]	-	Г'ЕРВЬ	g'	ca în rom. <i>ghici</i>
к	20	КАКО	k	
л	30	ЛЮДЕ	l	
м	40	МЪСЛИТЕ	m	
н	50	НАШЬ	n	
о	70	ОНЬ	o	
п	80	ПОКОИ	p	
р	100	РЪЦИ	r	
с	200	СЛОВО	s	
т	300	ТВРЪДО	t	
оу, ѝ	400	ОУКЪ	u	
ф	500	ФРЪТЪ	f	
х	600	ХЪРЪ	ch, x	
ц	900	ЦИ	c	c = ț românesc
ч, Ч	90	ЧРЪВЪ	č	ca românește <i>cere, cine</i>
ш	-	ША	š	š = ș românesc
щ (sau шт)	-	ЩА	št	št = șt românesc
ъ	-	ѦРЪ (ier mare)	ъ (sau ũ)	apropiat de ă românesc
ы, ЫИ	-	ѦРЫ	y	apropiat de î românesc
ь	-	ѦРЪ (ier mic)	ь (sau ĩ)	e ⁱ redus

Ѡ	-	ѠТЬ	ě	ea
Ю	-		ju	iu
ѠА	-		ja	ia
Ѡ	900	ius mic	ę	e ⁿ
ѠА	-	-	ję	ie ⁿ
Ѡ	-	ius mare	on	o ⁿ
Ѡ	-	-	jon	io ⁿ
Ѡ	60	ѠИ	ks	
Ѡ	700	ѠИ	ps	
Ѡ, Ѡ	9	ѠИТА	gr. θ (th)	
Ѡ	400	ѠЖИЦА	gr. υ (i)	
Ѡ	800	-	o	

Problema anteriorității unuia dintre cele două alfabet slave a fost și continuă să fie și astăzi obiectul a numeroase cercetări și dispute științifice. Totuși, în prezent, majoritatea cercetătorilor sunt de acord să interpreteze știrile transmise de călugărul Hrabr, în lucrarea sa, *Despre litere*, în sensul că Constantin-Chiril a creat alfabetul glagolitic și că înainte de epoca chirilo-metodiană nu a existat o scriere slavă în adevăratul înțeles al cuvântului, deși rudimente de scriere evident că au putut fi cunoscute de popoarele slave. Alfabetul slav – spune Hrabr – a fost alcătuit de Constantin Filosoful, numit Chiril, care a făcut 38 de litere, dintre care 24 după sistemul celor grecești, iar 14 potrivit pronunțării slave. Întrucât nu ne este cunoscut numărul inițial al literelor glagolitice sau al celor chirilice, aceste cifre nu ne pot da indicații precise despre care anume dintre cele două alfabet este vorba în lucrarea lui Hrabr. Totuși, dacă ținem seama de faptul că una dintre copiile lucrării păstrează urme ale unui original glagolitic, precum și de alte considerente de ordin istoric, ajungem la concluzia că Hrabr a scris cu alfabet glagolitic. Este de presupus că, în vechime, acest alfabet purta numele autorului său. Cercetătorii au arătat că, după părăsirea alfabetului glagolitic în țările slave (cu excepția Croației), a fost posibil ca tradiția să atribuie lui Chiril singurul alfabet folosit ulterior, și anume pe cel pe care astăzi îl numim chirilic.

Câteva observații referitoare la literele alfabetului chirilic

În texte, unele cuvinte des întrebuițate erau scrise de copiiști prescurtat, pentru economie de spațiu. Pentru aceasta se folosea un semn special, numit **titlă**, vsl. **ѲИТЛО** (< gr. *τίτλος* < lat. *titulus*), scris deasupra cuvântului:

~ ~ ~ ~
АПАЪ = АПОСѲОЛЪ, БЪ = БОГЪ, ГЛАТИ = ГЛАГОЛАТИ, ЦРЬ = ЦѲСАРЬ.

Drept semne de punctuație se foloseau (.), punctul și virgula (;), cu valoare interogativă, două sau mai multe puncte (:, ::), la sfârșitul unei perioade etc.

Literele alfabetului chirilic erau folosite și pentru redarea numerelor. Astfel, pentru redarea unităților se foloseau literele încadrate de puncte și cu titlă deasupra:

~ ~
 1 = .а., 3 = .г. ; pentru notarea cifrelor de la 11 la 19 se trecea întâi litera care însemna unități, iar apoi cea care nota cifra zece:

~ ~
 .аі. = **ѲДИНЪ НА ДЕСАТЕ** (11), .аі. = 14;

În rest, ordinea era: sute, zeci, unități:

~ ~
 .тов. = 372; .рд. = 184.

Miile erau notate prin cifrele reprezentând unități având un semn special în colțul din stânga jos:

~ ~ ~
 x.а. = 1000, x.s. = 6000; x**Ѳ**а = 6501, anul inscripției țarului Samuil, respectiv

993 (se scade 5508, după cronologia bizantină).

Semnul **ѷ** apare numai cu valoarea cifrică 6, nu și pentru a reda vreun sunet.

Pentru 90 se folosește și semnul **Ѳ**, iar pentru 900 și semnul **ѳ** preluate de la greci.

VALORILE NUMERICE ALE LITERELOR ALFABETULUI CHIRILIC

а	в	г	д	е	ѕ (ѷ)	з	и	ѳ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
і	к	л	м	н	ѳ	о	п	ч (Ѳ)
10	20	30	40	50	60	70	80	90
р	с	т	ѷ	Ѳ	ѳ	ѵ	ѵ	ѵ (Ѳ)
100	200	300	400	500	600	700	800	900

Baza dialectală a limbii slave vechi

Cunoscând faptul că cei doi frați, Constantin-Chiril și Metodie, originari din Salonic, au plecat în anul 863 în Moravia cu unele traduceri începute și că ei cunoșteau bine dialectul slavilor din Salonic și din împrejurimi, se poate presupune că limba primelor texte slave vechi s-a constituit tocmai pe baza acestui dialect. În acea epocă, limbile slave erau încă destul de apropiate unele de altele, pentru ca această limbă scrisă să fie înțeleasă de slavii moravi, iar mai târziu să devină limbă de cultură a tuturor slavilor de sud și de răsărit.

În ceea ce privește baza dialectală a limbii slave vechi, pe baza datelor istorice și a analizei textelor vechi slave, cercetătorii au concluzionat că acestea sunt scrise în dialectul slavilor din Salonic, adică în limba veche bulgară (bulgaro-macedoneană). Argumentele acceptate și dezvoltate de slaviștii care s-au ocupat de această problemă sunt, în esență, următoarele:

1. Constantin și Chiril au plecat în Moravia cu primele traduceri gata înfăptuite. Evident că ei puteau scrie doar într-un dialect slav pe care îl cunoșteau dinainte, în dialectul slavilor din Salonic și din împrejurimi.

2. Trăsăturile lingvistice ale celor mai vechi texte păstrate indică faptul că aceste traduceri au fost efectuate într-o regiune apropiată de Grecia, și anume în mediul slavilor din răsăritul Peninsulei Balcanice.

Este adevărat că, mai ales în epoca imediat următoare activității lui Chiril și Metodie, se disting în textele vechi slave unele trăsături particulare, care le împart în apusene (respectiv, macedonene) și răsăritene (specific bulgărești), după regiunea în care au fost copiate sau scrise (Ohrid sau Preslav).

În legătură cu determinarea bazei dialectale a limbii traducerilor chirilo-metodiene apare problema denumirii acestei limbi. Unii cercetători o numesc *veche bulgară*, în sensul că această limbă reprezintă, în esență, faza veche a limbii bulgare de astăzi. Împotriva acestui termen se ridică obiecțiunea că în timpul lui Chiril și Metodie numele bulgarilor încă nu se extinsese pe deplin asupra slavilor din răsăritul Peninsulei Balcanice, care au format primul stat slavo-bulgar.

Denumirea de *limbă slavă* este astăzi prea generală și nu poate fi folosită în știință, de aceea este concretizată prin determinativul *veche* – deci *limba slavă veche* sau

paleoslavă, ținând seama de caracterul ei vechi (cea mai veche limbă scrisă a slavilor), cât și de importanța ei ca limbă de cultură pentru mai multe popoare slave. Termenul de *slavă veche* este totuși lipsit de precizie din punct de vedere geografic, căci nu arată locul acestei limbi în aria slavă. Pe același plan cronologic au existat limbile rusă veche, polonă veche, cehă veche etc., care sunt de asemenea limbi „slave vechi”. Se creează, uneori, impresia că termenul de *slavă veche* se asociază cu noțiunea de limbă scrisă, detașată de baza ei dialectală. În schimb, termenul de *veche bulgară* se atașează în primul rând ideii că această limbă oglindește dialectele *vorbite* în răsăritul Peninsulei Balcanice.

Fiecare dintre cei doi termeni are, deci, avantajele și dezavantajele sale. De aceea, această limbă este numită *slavă veche* sau *paleoslavă*.

În ceea ce privește termenul *veche slavă bisericească*, acesta este astăzi tot mai rar folosit, întrucât introduce o noțiune de prisos în denumirea limbii respective. Este adevărat că cele mai multe texte vechi slave sunt religioase, dar acest fapt nu conferă limbii nici o trăsătură în plus, în afară de unii termeni bisericești.

TEXTELE VECHI SLAVE

Primele texte vechi slave au fost traduse de Chiril și Metodie și de ucenicii lor începând din a doua jumătate a secolului al IX-lea, în epoca pe care o numim chirilo-metodiană. Aceste texte nu s-au păstrat în original, ci în copii ulterioare, de la sfârșitul secolului al X-lea și mai ales din secolul al XI-lea. Criteriul principal pentru a data un text ca aparținând epocii slave vechi (până în secolul al XI-lea inclusiv) este întrebuintarea corectă a iusurilor, căci după această dată, acestea au suferit unele modificări.

Unele dintre textele vechi slave sunt scrise în alfabet *glagolitic* și provin în special din Macedonia, fiind în genere mai vechi, iar altele sunt scrise cu alfabet *chirilic*, provenind mai ales din răsăritul Bulgariei.

TEXTE GLAGOLITICE

1. *Foile de la Kiev* reprezintă, după opinia mai multor cercetători, cel mai vechi text glagolitic, aparținând secolului al X-lea.

2. *Codex Zographensis* (*Codicele sau Tetraevanghelul de la Zograf*) este o copie după un text mai vechi, făcută în Macedonia.

3. *Codex Marianus* (*Codicele sau Tetraevanghelul de la mănăstirea sf. Maria*) a fost găsit la Athos și a fost scris în Macedonia.

4. *Codex Assemanianus* (*Codicele sau Evangheliarul lui Assemani*) – este un evangheliar incomplet, care datează din secolul al XI-lea. A fost descoperit de orientalistul Assemani într-o mănăstire de la Ierusalim și adus la Biblioteca Vaticanului, unde se găsește și astăzi (de aceea manuscrisul mai este numit și *Codex Vaticanus*).

5. *Codex Clozianus* – un manuscris glagolitic din secolul al XI-lea, care conține fragmente de omilii. S-au păstrat numai 14 file, dintre care 12 erau proprietatea contelui Cloz în secolul al XIX-lea (de unde și numele manuscrisului).

6. *Psalterium Sinaiticum* (*Psaltirea de la Sinai*) – este o psaltire scrisă în secolul al XI-lea. Se păstrează la mănăstirea Sinai de la Muntele Sinai.

7. *Euchologium Sinaiticum* (*Molitvenicul de la Sinai*) – o culegere de slujbe și rugăciuni.

8. *Foile glagolitice de la Ohrid* – reprezintă un fragment de evanghelie pe două file.

9. *Foile glagolitice de la Rila* – opt foi care conțin câteva rugăciuni, descoperite la mănăstirea cu același nume din Bulgaria.

TEXTE CHIRILICE

Cele mai vechi scrieri chirilice nu sunt manuscrise, ci inscripții cu caracter istoric, funerar sau religios.

1. *Inscripția dobrogeană* – este cea mai veche inscripție chirilică datată (943) și a fost descoperită în localitatea Mircea Vodă din Dobrogea.

2. *Inscripția lui Mostici* de la Preslav – este nedatată, dar, cu siguranță, este mai veche decât inscripția țarului Samuil și ar putea fi atribuită anilor 927-969.

3. *Inscripția țarului Samuil* (993), descoperită în apropierea lacului Prespa, în Macedonia Egee (Grecia).

4. *Inscripția țarului Ioan Vladislav*, descoperită la Bitola (Macedonia), este o inscripție chirilică din 1015-1016.

5. *Inscripțiile de la Murfatlar (Basarabi)*, datează din secolele X-XI, și au fost descoperite în localitatea cu același nume din Dobrogea.

6. *Inscripția de la Bucov (Ploiești)*, datează din secolul al X-lea și a fost descoperită pe peretele unui atelier de fierărie.

Există, de asemenea, o serie de manuscrise, care fac parte din „canonul” limbii slave vechi:

1. *Evanghelia lui Sava* – datează din secolul al XI-lea și este o copie după un original glagolitic. Poartă numele preotului Sava, care, probabil, a fost copistul manuscrisului. A fost descoperită în Bulgaria răsăriteană.

2. *Codex Suprasliensis (Codicele de la Suprasl)* – aparține secolului al XI-lea și a fost descoperit la mănăstirea Suprasl din Polonia.

3. *Apostolul de la Enina* – este ultimul manuscris slav vechi din secolul al XI-lea și a fost descoperit în satul Enina din Bulgaria.

4. *Foile de la Hilandar* – descoperite la mănăstirea Hilandar de la muntele Athos.

O situație aparte o au cele mai vechi texte slavone, dintre care cel mai însemnat este *Evanghelia lui Ostromir*, scrisă între anii 1056-1057, probabil la Kiev.

FONETICA LIMBII SLAVE VECHI

Sistemul fonetic al limbii slave vechi se caracterizează, pe de o parte, prin continuarea sistemului fonetic slav comun din epoca târzie și, pe de altă parte, prin apariția unor trăsături fonetice noi, specifice dialectelor sud-slave răsăritene.

Asupra sistemului fonetic al limbii slave vechi au acționat două legi cu caracter general slav, și anume **legea silabelor deschise** și **legea palatalizării consoanelor**.

Legea silabelor deschise a început să acționeze încă din slava comună, constând în aceea că fiecare silabă, indiferent de locul pe care îl avea în cuvânt, trebuia să fie „deschisă”, adică să se termine într-un element vocalic (vocală sau sonantă). Deci, structura silabei poate avea următoarele variante: o vocală (V), o sonantă (S), o consoană

și o vocală (CV), de exemplu: *ЗА-КО-НО-ОУ-ЧИ-ТЕ-ЛЪ* ”învățător al legii”, *РЕ-ШТИ* ”a spune”, *БѢ-СТВО* ”fugă”, *ВЛЪ-КЪ* ”lup”, *СМРЬ-ТЬ* ”moarte”.

Legea silabelor deschise a determinat o serie întreagă de transformări fonetice, unele dintre ele fiind generale, pe toată întinderea ariei slave, altele având un caracter local, sud-slav. Dintre acestea, cele mai importante au fost:

1. **Modificarea limitei silabelor.** Înainte de acțiunea legii silabelor deschise, silabele unui cuvânt erau formate din morfemele sale componente. Prin deschiderea silabelor s-a modificat limita dintre acestea, estompându-se totodată și granița dintre morfeme. De exemplu: **rek-ti* > *РЕ-ШТИ* ”a spune”, **chot-ě-ti* > *ХО-ТѢ-ТИ* ”a vrea”.

2. **Înlăturarea desinențelor consonantice.** Ca și în celelalte limbi vechi, existau și în slava comună terminații consonantice în flexiunea nominală, pronominală sau verbală. Aceste desinențe de origine indo-europeană au fost înlăturate în urma acțiunii legii silabelor deschise. De exemplu: **kleuos* > *СЛОВО* ”cuvânt”, **neuos* > *НОВЪ* ”nou”.

3. **Apariția vocalelor nazale.** Din grupurile diftongale *em (en)*, *om (on)*, *am (an)* aflate la sfârșitul silabelor și constituind deci silabe închise iau naștere, pentru deschiderea acestora, două foneme vocalice [eⁿ] și [oⁿ], numite vocale nazale și redată grafic prin [ѧ] și [Ѧ]. De exemplu: **penktis* > *ПАТЬ* ”cinci”, **pontis* > *ПЪТЬ* ”drum”.

4. **Metateza lichidelor,** reprezintă modalitatea de deschidere a silabelor prin schimbarea poziției consoanelor lichide în grupurile diftongale [or], [ol], [er], [el]. De exemplu: **orbos* > *РАБЪ* ”rob”, **bergos* > *БРѢГЪ* ”țărâm, mal”, **golva* > *ГЛАВА* ”cap”, **melko* > *МАЛѢКО* ”lapte”.

5. **Apariția unor ieruri neetimologice.** Pentru deschiderea silabelor din cuvintele împrumutate, sunt introduse adeseori ieruri neetimologice. De exemplu: gr. *Κωνσταντῖνος* > *КОНЪСТАНЪТИНЪ* ”Constantin”.

Fac excepție de la legea silabelor deschise:

a) prefixele *ВЪЗ-*, *ИЗ-*, *ОБ-*, *ОТ-*, *РАЗ-*. De exemplu: *ВЪЗ-НЕ-НА-ВИ-ДѢ-ТИ* ”a urî”, *ИЗ-МѢ-НИ-ТИ* ”a schimba”, *ОБ-РА-ШТА-ТИ* ”a întoarce”, *ОТ-РО-КЪ* ”tânăr”, *РІЗ-ГЪ-НА-ТИ* ”a izgoni”.

b) unele cuvinte în cadrul cărora nu s-a efectuat metateza lichidelor. De exemplu: **Бѣдѣ-ти-на** "baltă, mlaștină", **ѣдѣ-ка-ти** "a flămânzi". (Din aceleași familii de cuvinte există, totuși, termeni cu metateza realizată: **Бѣдѣ-то** "baltă", **ѣдѣ-ко-мъ** "lacom").

Legea silabelor deschise încetează să mai acționeze în epoca târzie a slavei vechi, odată cu dispariția ierurilor din poziție slabă.

Legea palatalizării consoanelor. Această lege se exercită prin intermediul unor elemente specifice, palatalizante, care modifică articularea consoanelor. Ea generează numeroase variante fonematice poziționale și foneme palatale noi, care îmbogățesc inventarul consonantic al limbii slave vechi.

Accentul. În limba slavă veche, accentul era **dinamic**, **liber** și **mobil**, asemenea celui din limbile rusă sau bulgară, deși locul nu coincide întotdeauna cu cel din aceste limbi. Prin accent **dinamic** se înțelege pronunțarea cu o intensitate mai mare a uneia dintre silabele cuvântului. Celelalte două caracteristici ale accentului privesc locul acestuia în cuvânt: accentul este **liber**, ca și în limba română, adică nu este fixat pe o anumită silabă a cuvintelor, și **mobil**, deoarece în cadrul paradigmei se poate muta de pe o silabă pe alta.

Calitatea modificării tonalității în cursul vorbirii, specifică unora dintre limbile slave, se numește **intonație** sau **accent muzical**. În slava comună intonația era de două feluri: **acută** (sau **ascendentă**, manifestată prin urcarea tonului) și **circumflexă** (sau **descendentă**, manifestată prin coborârea tonului).

Sistemul vocalic

În limba slavă veche au existat următoarele vocale: [a], [e], [ě], [eⁿ], [i], [o], [oⁿ], [u], [y], [ъ], [ь], deosebite între ele după locul de articulare și gradul de apertură.

Dintre caracteristicile speciale de articulare, cele mai importante sunt următoarele:

- 1) vocalele [o] și [u] se pronunță rotunjit, labializat;
- 2) vocala [ě] are pronunțare diftongală [ea];

3) vocalele [en] și [on] se pronunță cu rezonanță nazală [eⁿ], [oⁿ], asemenea grupurilor *-in*, *-on* din limba franceză, de exemplu fr. *fin*, *bon*.

Din punctul de vedere al cantității vocalice, limba slavă veche nu prezintă perechi de vocale scurte și lungi, ca limba latină, de exemplu. În schimb, în plan diacronic, apar clar deosebiri vocalice cantitative, care generează calități diferite. Astfel, privite retrospectiv, vocalele din limba slavă veche se pot împărți în următoarele categorii: vocale reduse [ɤ] și [ɛ], vocale scurte [e] și [o] și pozițional [y], [i] și vocale lungi [eⁿ], [oⁿ], [ě], [a], [u], [y], [i].

Caracterizând aceste vocale prin prisma criteriului înmuierii, constatăm că vocalele anterioare sunt moi ([i], [e], [ɛ], [ě], [ɤ]), în timp ce medialele ([y] și [ɛ]) și posterioarele ([u], [o], [oⁿ], [a], [ɤ]) sunt dure. Se poate realiza o înmuierie suplimentară a vocalelor prin preiotare, proces care cuprinde atât vocale anterioare, cât și posterioare. Prin preiotare se obțin o serie de pseudodiftongi (sau diftongi monofonematici), cum sunt [ie] (ѣ), [ia] (ѧ), [iu] (ю), [ieⁿ] (ѣⁿ), [ioⁿ] (ѧⁿ). Vocalele [y] și [ɤ] nu se înmoaie niciodată.

Evoluția ierurilor

În limba slavă veche există două grade de reducere a fonemelor vocalice: o **reducere relativă** și o **reducere absolută**. **Reducerea relativă** apare pozițional la vocalele [i] și [y] aflate înaintea de [i] sau [j]. Prin această reducere relativă, vocala continuă să se pronunțe cu același timbru, însă mai scurt. Astfel, [i] și [y] prin reducere pozițională trec din șirul vocalelor lungi la cele scurte ([ĭ] și [ŷ]). De exemplu: **новѢи** "nou", **оржѢи** "arme", **сждѢи** "judecător", **братѢи** "frați".

Caracterul redus al acestor foneme se manifestă frecvent prin oscilări de grafie, în locul vocalei [ĭ] apărând adesea în texte [ɤ], iar în locul vocalei [ŷ] - [ɤ]. De exemplu: **трѢи** / **трыѢ** "trei", **добрѢи** / **добрѢи** "bun".

Reducerea absolută se manifestă la anumite ieruri, rezultatul acestui proces fiind dispariția fonemelor respective. Vocalele [ɤ] și [ɛ] sunt condiționate în evoluția lor de poziția pe care o au în cuvânt; deosebim două poziții în care se pot afla ierurile: o **poziție**

intensă și o **poziție slabă**. În mod convențional, poziția intensă se marchează prin $\circ$ notat sub vocala respectivă, iar poziția slabă prin $\sim$.

Poziția slabă se întâlnește:

- a) la sfârșitul cuvintelor bi- sau plurisilabice: **мъжѣ** "bărbat", **блаженѣ** "cuvios", **възлюбленѣ** "iubit";
- b) înaintea unei silabe cu o altă vocală decât ier: **правѣда** "adevăr", **кѣто** "cine", **тѣма** "întuneric, negură, mulțime";
- c) înaintea unei silabe cu un ier intens: **правѣдѣнѣ** „adevărat”.

Poziția intensă se întâlnește în următoarele situații:

- a) înaintea unei silabe cu un ier slab: **дѣнѣ** „zi”, **отѣцѣ** „tată”.
- b) Înaintea unei silabe cu [i] sau [u] reduse: **вѣрѣнѣи** „credincios”, **лѣгѣкѣи** „ușor”.
- c) în silaba inițială sub accent: **тѣмѣнѣ** „întunecos”, **вѣзва** „el chemă”.

În cazul cuvintelor care au mai multe silabe consecutive cu ieruri, stabilirea poziției se face prin numărătoare de la sfârșitul către începutul cuvântului, în felul următor: în silabele impare vor fi ieruri în poziție slabă, în silabele pare – ieruri în poziție intensă (legea lui Havlik).

Aceste două poziții au constituit elementul determinant al evoluției ulterioare a ierurilor. Deoarece în cele mai vechi texte paleoslave aceste vocale erau notate totdeauna corect, pe locul lor etimologic, deducem că în epoca clasică se pronunțau indiferent de poziția avută în cuvânt. Mai târziu, probabil de pe la sfârșitul secolului al X-lea, ierurile din poziție slabă încep să se articuleze din ce în ce mai redus, până la pierderea totală a valorii lor fonetice. Această perioadă este oglindită în textele slave vechi prin confundarea sau amestecul celor două grafeme și prin omiterea totală, în unele cazuri, a ierurilor aflate în poziție slabă. Avem deci de-a face tot cu o reducere pozițională, care însă merge până la anularea totală a fonemului respectiv.

Ierurile în poziție intensă, fiind pronunțate mai pregnant, își măresc cantitatea, trecând de la stadiul de vocale reduse la cel de vocale scurte. Acest proces este impropriu numit

în știință *vocalizare*. Paralel cu amplificarea cantității s-a produs și o schimbare de timbru, cu rezultate diferite în diversele limbi slave.

În unele limbi, printre care și slava veche, evoluția ierurilor în poziție intensă s-a realizat cu respectarea principiului deosebirii articulatorii dintre cele două ieruri, astfel că rezultatul procesului de transformare se întruchipează în două noi foneme, diferite unul de altul: [ɤ] > [o], iar [ɣ] > [e], de exemplu: *сѢнѣ* > *сѢн* (somn, vis), *дѣнь* > *дѣн* (zi).

În alte limbi slave, cele două vocale se unifică din punct de vedere articulatoriu încă înainte de vocalizare, fapt care se oglindește de exemplu în textele de redacție sârba, în care, pentru ambele ieruri se generalizează o singură literă, **ѣ**. Rezultatul transformării celor două ieruri va fi, astfel, unic: [ɤ], [ɣ] > [e]; [ɤ], [ɣ] > [a].

Dispariția fonologică a ierurilor în poziție slabă (chiar dacă grafic, în virtutea normelor conservatoare de scriere, continuă să fie notate) marchează încetarea acțiunii legii silabelor deschise și generează o serie de noi fenomene, printre care: apariția de silabe nou închise, mutarea unor accente, formarea de noi grupuri consonantice.

Grupurile diftongale [or], [ol], [er], [el]

Grupurile diftongale [or], [ol], [er], [el], existente în limba slavă comună, formau silabe închise. În momentul începerii acțiunii legii silabelor deschise, acestea au fost supuse modificărilor. În dialectul care a stat la baza limbii slave vechi, deschiderea acestor silabe s-a făcut prin metateză și lungirea elementului vocalic.

Prin metateză înțelegem inversarea locului elementelor componente ale grupului diftongal : [or] > [ro] , [ol] > [lo], [er] > [re], [el] > [le]. Paralel cu metateza s-a produs și lungirea elementelor vocalice: [e] > [ē] > [ě], [o] > [ō] > [a]. Iată câteva exemple de transformare a grupurilor diftongale:

a) în poziție inițială : sl.com. *ORmo > v.sl. **РѠмо** (umăr), sl.com. *OLkomъ > v.sl. **Ѡкомъ** (lacom);

b) în poziție interconsonantică: sl.com. *kORva > v.sl. **кРѠва** (vacă), sl.com. *zOLto > v.sl. **зѠто** (aur).

Transformarea diferită a grupurilor diftongale în limbile slave ajută la marcarea unor isoglose precise și la determinarea influențelor slave în limbile neslave. Astfel, în limba română există multe cuvinte de origine slavă care au reflexul sud-slav în acest caz (*drag, glavă, grădină, mlădiță*), ceea ce constituie un indiciu clar asupra contactului în trecut dintre români și slavii meridionali.

Pentru stabilirea vechimii acestui proces se citează, de obicei, pătrunderea în limbile slave a numelui împăratului german Carol cel Mare (742-814) și transformarea lui în substantive comun, cu sensul “împărat, rege”, în care fonemele [ar] au fost supuse acelorași modificări ca și diftongul [or]: germ. *Karl* > v.sl. **кѠрѠдѠль**, scr. *kralj*, rus. *korol'*, pol. *król*.

Sonantele

Sonante sau lichide silabice sunt acele consoane lichide care au calitatea de a forma silabe. Acestea sunt: *r* sonant dur, *r* sonant moale, *l* sonant dur și *l* sonant moale. Apropierea lor de elementele vocalice se observă și în pronunțare, căci, de exemplu, *r* sonant dur se pronunță [îr], *l* sonant dur se pronunță [îl]. Caracterul vocalic al acestor foneme se marchează în scris printr-un ier (dur sau moale, după calitatea sonantei), alăturat literei cu care se notează consoana respectivă. De regulă, ier dur este ierul mare, iar moale – ierul mic. Astfel, *r* sonant dur se notează **РЪ** sau **ЪР**, *r* sonant moale - **Рь** sau **ЬР**, *l* sonant dur - **ЛЪ** sau **ЪЛ** și *l* sonant moale - **Ль** sau **ЬЛ**: **ѠРЪгъ**, **ѠЪРгъ** (târg), **сѠЛЪпъ**, **сѠЬЛпъ** (stâlp), **жРЪтѠа**, **жЬРтѠа** (jertfă), **сЛьзѠа**, **сЬЛзѠа** (lacrimă). O dovadă grăitoare a modului de pronunțare a sonantelor în limba slavă veche o constituie și reflexul lor în cuvintele românaști de origine veche sud-slavă : *târg, stâlp, cârmă*.

Consoane dure, moi, palatalizate

Cel mai important criteriu de diferențiere în consonantism este cel de înmuiere, care, în majoritatea cazurilor, determină opoziții ternare (C dură: C înmuiată: C palatalizată). Înmuierea este condiționată de învecinarea cu vocalele anterioare, în cadrul aceleiași silabe, procesul producându-se, de obicei, regresiv. Palatalizarea este o înmuiere a consoanelor, realizată prin diverse modalități și în condiții diferite, determinată de doi factori: 1) de [j], ca element general de palatalizare, pentru toate consoanele; 2) de vocalele anterioare, element de palatalizare special, pentru consoanele velare. Așadar,

consoanele limbii slave vechi prezintă o invariantă (dură) și două variante poziționale (moale și palatalizată). De la aceasta fac excepție consoanele velare [k], [g], [ch], care apar numai în două ipostaze (dură și palatalizată) și consoanele [š], [ž], [č], [c’], [dz’], care au numai ipostaza palatală.

Palatalizarea cu [j] a cuprins toate consoanele slave comune, cu excepția palatalelor.

Consoanele **labiale** prin palatalizare cu iot dezvoltă pe lângă consoană un apendice palatal [l’], numit *l epentheticum*:

$p + j > pl'$: **КОУПИТИ** (a cumpăra), **КОУПЛ'ІА** (< *kup-ja - cumpărătură)

$b + j > bl'$: **ЛЮБИТИ** (a iubi), **ЛЮБЛ'ІЖ** (< *ljub-jon - eu iubesc)

$v + j > vl'$: **МРЪТВЪ** (mort), **ОУМРЪШТВЛ'ІЕНІЕ** (< *umrtv-jenie – ucidere)

$m + j > ml'$: **ЗЕМЕНЪ** (de pământ), **ЗЕМЛ'ІА** (< *zem-ja – pământ, țară).

Consoanele **dentale** din slava comună prin palatalizare cu iot își modifică articularea, dând uneori naștere unor consoane compuse:

$t + j > št$: **СВѢТЪ** (lumină), **СВѢШТА** (< *svět-ja – lumânare)

$d + j > žd$: **ОГРАДИТИ** (a îngrădi), **ОГРАДЖ** (< *ograd-joⁿ – eu îngrădesc)

$s + j > š$: **ПЬСАТИ** (a scie), **ПИШЖ** (< *pis-joⁿ – eu scriu)

$z + j > ž$: **ВЪЗАТИ** (a lega), **ВЪЖЖ** (< *veⁿz-joⁿ – eu leg)

$l + j > l'$: **ХВАЛИТИ** (a lăuda), **ХВАЛ'ІЖ** (< *chval-joⁿ – eu laud)

$n + j > n'$: **ГОНИТИ** (a alerga), **ГОН'ІЖ** (< *gon-joⁿ – eu alerg)

$r + j > r'$: **КОРИТИ** (a dojeni), **КОР'ІЖ** (< *kor-joⁿ – eu dojenesc).

Consoanele **velare** se palatalizează atât sub influența lui iot, cât și a vocalelor anterioare.

I. Palatalizarea consoanelor velare cu iot duce la următoarele rezultate:

$k + j > č$: **ПЛАКАТИ** (a plânge), **ПЛАЧЖ** (< *plak-joⁿ – eu plâng)

$g + j > ž$: **ЛЪГАТИ** (a minți), **ЛЪЖА** (< *lžg-ja – minciună)

$ch + j > š$: **ДОУХЪ** (spirit), **ДОУША** (< *duch-ja – suflet).

II. Palatalizarea consoanelor velare sub influența vocalelor anterioare se prezintă sub trei forme diferite, corespunzând unor stadii de palatalizare distanțate în timp și realizate cu mijloace specifice pentru fiecare stadiu în parte. Aceste stadii au fost numite palatalizarea I, II și III.

Palatalizarea I se produce atunci când [k], [g], [ch] se află înaintea vocalelor [e], [eⁿ], [ě], [ь], [i] sau de sonantele [l] și [r] moi. Rezultatele acestei palatalizări sunt următoarele: [k] > [č], [g] > [ž], [ch] > [š].

De exemplu: крикнѣ (eu strig), кричиши (<*krik-iši – tu strigi); чьловѣкъ (om), чьловѣче (<*čьlověk-e – omule!) etc.

Palatalizarea a II-a se produce atunci când [k], [g], [ch] se află înaintea vocalelor [ě] sau [i] provenite din diftongi. Rezultatele acestei palatalizări sunt: [k] > [c’], [g] > [dz’], [ch] > [s’]. De exemplu: рѣка (mână), рѣцѣ (roⁿk-ai > *roⁿk-ě – două mâini); доухъ (spirit), доуци (*duch-oi > *duch-i – spirite).

Palatalizarea a III-a se produce atunci când [k], [g], [ch] se află după [i], [ь], [eⁿ] și [r] sonant moale și înaintea altă vocală decât [ъ] sau [y]. Rezultatele acestei palatalizări sunt următoarele: [k] > [c’], [g] > [dz’], [ch] > [s’]. De exemplu: отъць (tată) < *otьkь; пѣнась (ban) < v.germ.sup. *pfenning*.

Dintre cele trei palatalizări, primele două sunt regresive, în timp ce cea de a treia este progresivă.

Modificările grupurilor consonantice

Sistemul fonetic slav a tins spre înlăturarea aglomerării de consoane. Această tendință s-a realizat, în general, prin acțiunea legii silabelor deschise și prin procesele complementare provocate de aceasta. În unele cazuri, pentru înlăturarea grupurilor consonantice incompatibile cu sistemul fonetic slav vechi, s-au aplicat diferite procedee, cum ar fi **reducerea** sau modificarea prin **asimilare** și **disimilare**.

Înainte de apariția scrierii slave vechi s-au produs **reduceri** ale grupurilor consonantice, de tipul:

[tl] și [dl] > [l]: *pletъ > плелъ (împletit); *vedlъ > велъ (dus): [ps] și [ss] > [s]: *opsa > оса (viespe); *iessi > еси (tu ești); [pt] și [bt] > [t]: *supti > соупти (a așterne); *pogrebtі > погрети (a îngropa); [pn] și [bn] > [n]: *sъpnъ > сънъ (somnia); *dabno > дъно (fund): [tm] și [dm] > [m]: *vertmen > врѣмѧ (vreme); *dadmъ > дамъ (eu voi da); [kst] > [st]: *rѣkste > рѣсте (ați spus).

Prin **asimilare** și **disimilare** se înlocuiesc grupurile consonantice incompatibile în sistemul slav vechi cu grupuri consonantice compatibile, egale numeric, de exemplu: [tt] > [st]: *gnetti > гнесті (a apăsa); [dt] > [st]: *sѣdti > сѣсті (a se așeza); [zt] > [st]: *vъlezti > вълѣсті (a intra); [zg] > [žd]: *rozgije > рождіе (nuiete).

Alternanțe fonetice

Atât în flexiune, cât și în formarea cuvintelor se observă adeseori înlocuirea unui fonem prin altul, în forme derivate din aceeași rădăcină. Acest proces poartă numele de **alternanță fonetică**. O parte dintre alternanțele existente în limba slavă veche sunt moștenite, altele s-au format în această limbă, oglindind diverse transformări fonetice, cum ar fi palatalizările, evoluția ierurilor.

Alternanțele vocalice pot fi *calitative* sau *cantitative*. Alternanțele vocalice sunt *calitative* atunci când în cadrul aceluiași morfem alternează în formele derivate sau flexionate foneme diferite. De exemplu: [e] / [o], [ъ] / [ь], [a] / [e], [y] / [i], [u] / [iu], [e] / [ie]. Se numesc *cantitative* acele alternanțe vocalice în care fonemul alternant este istoricește același ca timbru, dar de cantități diferite.

Împărțirea alternanțelor vocalice în calitative și cantitative este doar teoretică, deoarece ambele tipuri se regăsesc împletite în aceleași șiruri. De exemplu:

[e]/[o]/[ъ]/[ě]/[i]: рѣкѧ (eu spun) / рокъ (termen) / рѣци (spune!) / рѣхъ (am spus) / отрицати (a nega).

Spre sfârșitul perioadei vechi slave, la alternanțele moștenite se alătură altele, condiționate de vocalizarea, respectiv, dispariția ierurilor, de exemplu: [ɫ]/[e]/[∅]: ДѢНЬ /ДЕНЬ (zi) /ДНИ (zile).

Alternanțele consonantice sunt condiționate, în cea mai mare măsură, de transformările articulatorii produse de palatalizare. De exemplu:

[k]/[č]/[c']: ВЛѢКЖ (târâsc) / ВЛѢЧЕТЬ (târâște) / ВЛѢЦѢТЕ (să târâți!).

Cunoașterea alternanțelor vocalica și consonantice este foarte utilă pentru înțelegerea proceselor fonetice, morfologice și derivative ale limbii slave vechi.

Morfologia

În ceea ce privește morfologia, slava veche prezintă forme apropiate de cele din slava comună.

Cuvintele din limba slavă veche se grupează în 10 clase lexico-gramaticale: substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția, interjecția și particula. Aceste părți de vorbire se împart în două grupe: **flexibile** și **neflexibile**. Sunt flexibile: substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul și verbul, iar neflexibile: prepoziția, conjuncția, interjecția și particula. În ceea ce privește adverbul, acesta ocupă o poziție de mijloc, deoarece este neflexibil, dar prin gradele de comparație se leagă de adjectiv, respectiv de părțile de vorbire flexibile.

Substantivul

Limba slavă veche a moștenit din slava comună următoarele categorii gramaticale:

1. Trei genuri: masculin, feminin și neutru.
2. Trei numere: singular, plural și dual.
3. Șapte cazuri: nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, instrumental, locativ și vocativ.

Genul. Dintre cele trei genuri, masculinul indica inițial ființe masculine, femininul ființe feminine, iar neutrul, de regulă, obiecte, noțiuni abstracte și, uneori, ființe

tinere, neajunse la maturitate. De exemplu: **МЪЖЪ** (m) bărbat, **ЖЕНА** (f.) – femeie, **ОТРОЧА** (n.) – copil.

În cadrul substantivelor de genul masculin, slava veche a creat o nouă categorie, *subgenul personal*, format din nume de persoană, la care acuzativul singular este înlocuit prin genitiv. La celelalte nume, care aparțin *subgenului impersonal*, acuzativul singular este identic cu nominativul. De exemplu: **ОУЗЪРѢ АВРААМЪ ИЗ ДАЛЕЧЕ И ЛАЗЪРЪ НА ЛОНѢ ЕГО** "l-a văzut de departe pe Avraam și pe Lazăr în sânul lui" (*Codex Zographensis*, Luca, XVI, 22).

Numărul. Cele trei numere din slava veche erau o categorie vie. Astfel, **РАБЪ** ("rob, robul"), **РАБА** ("doi robi") și **РАБИ** ("mai mulți robi"). Păstrarea dualului – categorie dispărută în alte limbi europene – este atestată în exemple ca: **ПРИЕМЪ ДЪВА ТАЛАНЪТА Рече** ("cel care a primit *doi talanți* spuse"). De obicei, formele de dual apar însoțite de numeralul **ДЪВА**, **ДЪВѢ**. Formele nominale de dual apar însă și fără numeral. Cu excepția limbilor slovenă, luzaciană și a unor graiuri cașube care mai păstrează dualul, în toate celelalte limbi slave, în diversele etape ale dezvoltării lor, categoria dualului a dispărut, fiind absorbită de plural.

Declinarea substantivelor. Flexiunea substantivelor din slava veche prezintă mai multe tipuri, determinate de natura elementului final al vechii teme. Conform unei împărțiri clasice, în care se ia în considerare elementul tematic, substantivele se grupează în substantive cu teme *vocalice* și substantive cu teme *consonantice*.

Pronumele

Din punctul de vedere al categoriilor gramaticale, pronumele din slava veche se grupează în: *personale* și *nepersonale*. Pronumele personale prezintă forme, deosebite numai pentru persoanele I și a II-a, particularitate pe care o aveau și alte limbi indo-europene, ca limba latină. Tot în grupa pronumelor personale se include și pronumele reflexiv.

Pronumele **personale** sunt:

pers. I sg. **АЗЪ**, pl. **МЫ**, du. **ВѢ**;

pers. a II-a sg. **ТЪ**, pl. **ВЫ**, du. **ВА**;

pron. reflexiv **ѣа** (ac.).

Pronumele **nepersonale** sunt cele a căror flexiune nu cunoaște categoria persoanei, ci a genului. Aceste pronume se grupează în mai multe categorii semantice:

- demonstrative: **ѣь, ѣе, ѣи** (acesta); **тѣь, то, та** (acela).
- relative: **иже, еже, яже** (care).
- anaforic: ***јь, *је, *ја** (acela).
- posesive: **мои, мое, моя** (al meu,...); **твои, твоје, твоя** (al tău,...).
- interogative: **кто** (cine), **что** (ce).
- nehotărâte: **всѣь, все, вса** (tot).

Adjectivul

În limba slavă veche existau trei tipuri de adjective: *calificative*, *relative* și *posesive*.

Adjectivele calificative exprimă calități ale obiectelor. Acestea se referă la dimensiunea, culoarea, aspectul fizic sau psihic al obiectului sau ființei: **великъ** (mare), **малъ** (mic), **бѣлъ** (alb), **чѣрънъ** (negru), **сѣдравъ** (sănătos), **драгъ** (drag), **дрѣзъ** (dârz).

Adjectivele relative exprimă, în general, însușiri ale obiectelor în raport cu ale altor obiecte, în particular definesc materia din care este constituit obiectul: **дрѣвѣнъ** (de lemn), **водѣнъ** (de apă), **златѣнъ** (de aur).

Adjectivele posesive sunt adjectivele care, însoțind substantivele determină apartenența acestora. După genul lor, adjectivele au trei terminații: **благѣ** (m.), **благѣ** (n.), **благѣ** (f.) – bun, bună.

O altă clasificare a adjectivelor se referă la originea acestora, la modul lor de formare. În funcție de acest criteriu, adjectivele pot fi:

Primare: **новъ, -о, -а** (nou), **свѣтъ, -о, -а** (sfânt), **лѣпъ, -о, -а** (frumos, bun).

Derivate cu sufixe. Printre cele mai frecvente sufixe care formează adjective calificative sunt:

-ОКЪ, -ЪКЪ, -ЪКЪ: ЖЕСТОКЪ (crud), ВЪСОКЪ (înalt), СЛАДЪКЪ (dulce).

-ЪНЪ: БОЛЪНЪ (bolnav), ЧЪСТЪНЪ (cinstit).

-ИВЪ, -ЪЛИВЪ: МИЛОСТИВЪ (milostiv, cf. subst. МИЛОСТЬ - milă),
ЗАВИСТЪЛИВЪ (invidios) < ЗАВИСТЪ (invidie).

Adjectivele compuse. Sunt foarte numeroase în textele vechi slave, fiind calcuri după limba greacă: БЛАГОВЪРЪНЪ (credincios, evlavios), БЛАГОДАРЪНЪ (înzestrat).

Declinarea adjectivelor

Limba slavă veche a moștenit din slava comună două tipuri de flexiune a adjectivului: *nedeterminată* (nominală) și *determinată* (pronominală), distincte prin funcția sintactică. Nu toate adjectivele au ambele declinări. De exemplu, adjectivele posesive sunt, de regulă, nedeterminate. Un număr mic de adjective sunt invariabile: СВОБОДЪ (liber), РАЗЛИЧЪ (diferit), ОУДОБЪ (potrivit, plăcut).

Gradele de comparație

Grade de comparație au numai adjectivele calificative. Ca și în limba română, adjectivele au în slava veche două grade de comparație: **comparativ** și **superlativ**.

Comparativul

După modul de formare, se cunosc două tipuri ale comparativului: **forma scurtă** și **forma lungă**. Forma scurtă este mai veche și mai puțin frecventă în textele slave vechi. Aceasta se formează cu suf. *-jъs* (m.), *-jes* (n.), *-jъsb* (f.), care se adaugă direct la rădăcina adjectivului. De exemplu: ДРАГЪ (drag); ДРАЖЪ (m.), ДРАЖЕ (n.), ДРАЖЪШИ (f.).

Al doilea tip al comparativului este denumit forma lungă, deoarece la formarea lui participă sufixul lărgit *-ějъs* > **ѣи** (m.), *-ějъs* > **ѣи** (n.), *-ějъsbj* > **ѣиши** (f.). De exemplu: НОВЪ (nou) – comp. НОВѣи (m.), НОВѣи (n.), НОВѣиши (f.); ЧИСТЪ (curat) – comp. ЧИСТѣи (m.), ЧИСТѣи (n.), ЧИСТѣиши (f.).

Superlativul

Superlativul este mai puțin folosit în textele vechi slave. Superlativul poate fi **absolut** și **relativ**.

Superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbilor **ѡѡЛО** (**зѡЛО**) și **ВЕЛЬМИ** care însoțesc adjectivul, ori cu prefixul augmentativ **прѣ-**: **ПРѣЧИСТЫНА РАДИ МАТЕРЕ ѲГО** (în numele *preacuratei* lui maici) – *Codex Suprasliensis*, 124.

Superlativul relativ se exprima prin comparativul adjectivului și prefixul **НАИ-**: **И ЧОУВѢСТВА ѲЖЕ СЖТ НАИТРѢВШИИ** (și simțămintele sunt *cele mai trebuincioase*) – *Codex Suprasliensis*, 339. Superlativul relativ mai poate fi exprimat printr-un comparativ precedat de genitivul plural al pronumelui **ВЪСѢ-**: **АШТЕ КЪТО ХОШТЕТЪ СТАРѢИ БЫТИ ДА БЖДЕТЪ ВЪСѢХЪ ЛЬНИИ** (dacă cineva vrea să fie *mai mare*, să fie *mai mic* decât toți) – *Codex Zographensis*, Marcu, IX, 35.

Numeralul

Numeralele din slava veche erau cardinale, ordinale, colective, multiplicative și distributive.

Numeralul cardinal

Numeralele de la 1 până la 10:

1 = **ѲДИНЪ**, **ѲДЪНЪ** m. (un, unic, singur), **ѲДИНО** n., **ѲДИНА** f.

2 = **ДЪВА** m. (doi), **ДЪВѢ** n. și f. (două).

3 = **ТРЪЕ**, **ТРИЕ** m. (trei), **ТРИ** n. și f.

4 = **ЧЕТЫРЕ** m. (patru), **ЧЕТЫРИ** n. și f.

5 = **ПАТЬ**; 6 = **ШЕСТЬ**; 7 = **СЕДМЪ**; 8 = **ОСМЪ**; 9 = **ДЕВАТЬ**; 10 = **ДЕСАТЬ**.

Numeralele de la 1 la 4 au valoare de adjective, au forme diferite după gen și se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl însoțesc. Numeralele de la 5 la 10 nu au forme diferite după gen.

Numeralele compuse între 11 și 19 (inclusiv) se formează astfel: unitățile sunt urmate de prepoziția **НА** și de locativul singular al numeralului **ДЕСАТЬ**: 11 = **ѲДИНЪ** (**ѲДИНО**, **ѲДИНА**) **НА ДЕСАТЕ**.

Numeralele compuse de la 11 la 19 se caracterizează prin faptul că se declină numai unitatea, iar **НА ДЕСАТЕ** rămâne invariabil.

Sistemul numeric slav are la bază sistemul zecimal. Zecile se formează prin multiplicare, astfel: 20 = ДЪВА ДЕСАТИ, 30 = ТРИЕ ДЕСАТЕ etc., cu numeralul ДЕСАТЬ la nominativ dual, nominativ plural sau genitiv plural.

Observație: Numeralesle 11-19 din limba română reproduc sistemul slav: unsprezece, doisprezece, etc., în care prepoziției на îi corespunde spre (< lat. *super* "deasupra, peste").

Numeralesle compuse 21-29, 31-39, 41-49 etc., se formează cu zecile respective urmate de conjuncția copulativă и sau ти și apoi de unități: 21 = ДЪВА ДЕСАТИ И ЕДИНЪ (ЕДИНО, ЕДИНА).

De la 100 în sus numeralesle se formează adăugându-se la "sută" conjuncția copulativă и sau ти, apoi zecile și unitățile: 101 = СЪТО И ЕДИНЪ, 102 = СЪТО И ДЪВА.

Ca și zecile, sutele se formează prin multiplicare: 200 = ДЪВА СЪТЪ, 300 = ТРИЕ СЪТА.

ТЫСЯЩИ și varianta fonetică ТЫСАЩИ "mie" este un substantiv feminin, declinat ca și cele cu tema în -а-, varianta moale (tipul РАБЫНИ).

Numeralesle ordinale

Sunt adjective cu forme diferite după gen. Ca și adjectivele, pot fi nedeterminate și determinate. În texte apar mai frecvent formele determinate. Numeralesle ordinale simple sunt următoarele:

masculine:

ПРЪВЫИ, ВЪТОРЫИ, ТРЕТЬИИ, ЧЕТВРЪТЫИ, ПАТЫИ, ШЕСТЫИ, СЕДМЫИ, ОСМЫИ, ДЕВАТЫИ, ДЕСАТЫИ;

neutre:

ПРЪВОЕ, ВЪТОРОЕ, ТРЕТЬЕ, ЧЕТВРЪТОЕ, ПАТОЕ, ШЕСТОЕ, СЕДМОЕ, ОСМОЕ, ДЕВАТОЕ, ДЕСАТОЕ;

feminine:

ПРЪВАЯ, ВЪТОРАЯ, ТРЕТЯЯ, ЧЕТВРЪТАЯ, ПАТАЯ, ШЕСТАЯ, СЕДМАЯ, ОСМАЯ, ДЕВАТАЯ, ДЕСАТАЯ.

Numeralele colective

În slava veche numeralele colective se folosesc la numărul singular, precum și la dual și plural, la cele trei genuri. Acestea, având și valoare distributivă, indică fie un grup de mai multe lucruri sau persoane, fie lucruri de diferite feluri. Formele de singular sunt: **ДЪВОИ, ДЪВОЕ** și **ОБОИ, ОБОЕ** (amândoi, ambii, câte doi, grup de doi, de două feluri); în mod analog: **ТРОИ, ТРОЕ** etc.

Numeralele multiplicative

Se formează din numeralele cardinale urmate de substantivul masculin **КРАТЪ** (oară, dată): **ДЪВА КРАТЪ** (de două ori), **ТРИ КРАТЪ** (de trei ori).

Numeralele distributive

Pentru a exprima repartizarea și gruparea obiectelor sau a persoanelor, s-au folosit și numerale distributive, formate din numerale cardinale însoțite de prepoziția **ПО**: **ПО ДЪВЪМА** (câte doi), **ПО ТРЪМЪ** (câte trei).

Verbul

Dintre toate părțile de vorbire din limba slavă veche, cea mai bogată în forme și cea mai complexă este verbul. În limba slavă veche, ca și în alte limbi indo-europene slave și neslave, verbul se distinge printr-un număr mare de categorii morfologice.

Modurile: Din punctul de vedere al prezenței sau absenței persoanei și numărului, formele verbale din slava veche pot fi clasificate în două mari grupe: forme verbale *personale* și forme verbale *nepersonale*. Formele verbale personale din limba slavă veche le sunt proprii următoarelor moduri: indicativ, imperativ și condițional (sau optativ). Spre deosebire de alte limbi indo-europene, în slava veche, ca și în celelalte limbi slave, vechi sau moderne, nu exista un mod conjunctiv.

Formele verbale nepersonale ale verbului sunt tot trei: participiul, infinitivul și supinul.

Timpurile

În limba slavă veche, categoria timpului se manifestă la modurile personale și la participiul. Infinitivul și supinul nu aveau timpuri în limba slavă veche.

Corelația dintre moduri și timpuri este următoarea:

Indicativ: prezent, aorist, imperfect, perfect, mai mult ca perfect, viitor I și viitor II (viitor anterior).

Imperativul are numai forme de prezent.

Condiționalul, deși putea să aibă înțeles de condițional prezent sau de condițional trecut, nu dispunea decât de forme de prezent.

Dintre formele verbale nepersonale cunosc categoria gramaticală a timpului numai participiile, care pot fi: participii prezente și participii trecute.

Diatezele

Pe plan morfologic, categoria gramaticală a diatezei se manifestă în mod vădit numai la nivelul participiilor, care disting forme *active* și forme *pasive*.

La modurile personale, verbul în slava veche nu cunoaște categoria diatezei pasive, în sensul că nu dispune, ca verbul din latină, de exemplu, de o conjugare specială, pasivă, care să se opună morfologic celei active.

Pentru exprimarea stărilor pasive, în slava veche s-a recurs la procedee sintactice, în primul rând la construcții constând din formele personale ale auxiliarului **БЪТИ** (a fi) și un participiu pasiv.

În ceea ce privește diateza reflexivă, ea se exprimă printr-un procedeu sintactic cunoscut tuturor limbilor slave și altor limbi indo-europene, inclusiv limbii române: cu ajutorul unei particule invariabile provenite dintr-un pronume reflexiv. În limba slavă veche această particulă este **СА**. Ea poate urma sau preceda verbul la care se referă. Cf. opoziția de diateză: **ГОТОВИТИ** (a pregăti – infinitiv activ) ~ **ГОТОВИТИ СА** (a se pregăti – infinitiv reflexiv).

Aspectul

Categoria morfologică a aspectului, necunoscută limbii române, constituie o trăsătură caracteristică a sistemului verbal al limbilor slave, inclusiv al limbii slave vechi.

Aspectul verbal este o categorie gramaticală relațională, și anume una binară. Cele două ipostaze în care își găsește expresie și prin care se realizează aspectul verbelor slave sunt perfectivitatea și imperfectivitatea. Un verb oarecare din limbile slave nu poate

fi decât perfectiv, imperfectiv, sau perfectiv și imperfectiv în același timp. Nu există verbe în afara categoriei gramaticale a aspectului.

Procedeele de perfectivare și imperfectivare

Formarea verbelor perfective de la cele imperfective și a verbelor imperfective de la cele perfective are la bază câteva procedee, dintre care cele mai productive sunt:

- prefixele perfectivează verbele simple imperfective. Printre cele mai frecvente prefixe cu ajutorul cărora se formează verbe perfective de la verbe simple imperfective se numără: **вѣ-**, **вѣз-**, **до-**, **за-**, **из-**, **на-**, **о-**, **от-**, **по-**, **под-**, **при-**, **про-**, **прѣ-**.

- verbele perfective cu sufixul **-нж-** se opun celor imperfective cu sufixul **-а-**. Acțiunea celor dintâi este momentană, iar a celorlalte – iterativă.

- Verbele perfective cu prefix se opun celor imperfective formate cu același prefix, dar au în plus și un sufix de imperfectivare, cel mai adesea **-ѣ-** sau, după o vocală, **-ѣѣ-**. Totodată, se constată alternanța în vocalismul radical, și anume lungirea vocalelor scurte, fenomen pe care limba slavă veche îl reflectă prin alternanțele **ѣ/ѣѣ**, **ѡ/ѡѡ**, **ѣ/ѣѣ**, **ѡрѣ/ѡрѣѣ**.

De exemplu: **вѣпастѣ** (pf. a cădea) ~ **вѣпадатѣ** (ipf.), **начатѣ** (pf. a începe) ~ **начинатѣ** (ipf.).

Temele verbale

Toate formele simple ale verbului din slava veche derivă de la două teme, numite teme verbale. Acestea sunt tema prezentului și tema infinitivului.

Tema prezentului se poate afla prin înlăturarea desinenței **-ши** de la pers. a II-a singular a prezentului. De exemplu, verbul imperfectiv **несѣти** (a duce). Prezentul acestui verb are la pers. I singular forma **несѣж**, iar la pers. a II-a singular forma **несѣши**. Dându-se la o parte desinența **-ши**, se obține tema prezentului, care este **несѣ-**.

Tema infinitivului se poate afla prin înlăturarea de la infinitiv a sufixului caracteristic acestei categorii, **-ти**. De exemplu, de la verbul **несѣти** tema infinitivului este **несѣ-**.

Formele verbale din slava veche derivate de la tema prezentului sunt: prezentul, imperfectul, imperativul, participiul prezent activ, participiul prezent pasiv. De la tema

infinitivului se formează aoristul, imperfectul, participiul trecut activ I, participiul trecut activ II, participiul trecut pasiv, infinitivul și supinul.

Clasele verbale

În funcție de structura temei prezentului, verbele din limba slavă veche pot fi grupate în cinci categorii, numite clase verbale. Clasele verbale I-IV se numesc tematice, iar clasa a V-a – atematică.

Deosebirea dintre clasele verbale tematice și clasa celor atematice constă în următoarele: în timp ce tema prezentului verbelor din primele patru clase este alcătuită din radical și sufix, numit sufix tematic al prezentului, tema prezentului verbelor din clasa a V-a coincide cu radicalul însuși, adică nu cuprinde vreun sufix tematic.

Adverbul

În limba slavă veche, adverbele erau *primare* și *derivate*.

Adverbe primare

Din categoria adverbelor primare, puține la număr, putem menționa adverbele: **АВЫЕ(АБИЕ)**"îndată, imediat", **ЈЕДЪВА**"abia, cu greu", **НЪННА** "acum", **ОУЖЕ (ЮЖЕ)** "deja, pe atunci", **ЕШТЕ** "încă", **ПОНЪ** "măcar, cel puțin", **БЛИЗЪ** "aproape".

Adverbe derivate

Majoritatea adverbelor din limba slavă veche sunt derivate de la pronume, adjective, substantive și numerale.

Adverbele derivate de la pronume pot fi: *adverbe de loc*: **ОНЪДЕ** (acolo), **ОВЪДЕ** (aici), **КАМО** (încotro), **ОВАМО** (încoace), **ТЪДОУ** (pe acolo), **СЪДОУ** (pe aici), **ОНЪДОУ** (pe acolo); *adverbe de timp*: **КЪГДА (КОГДА)** (când), **ТЪГДА (ТОГДА)** (atunci), **ВСЕГДА** (totdeauna), **ОНЪГДА** (pe atunci); *adverbe de mod*: **ТАКО** (așa, astfel), **КАКО** (cum, precum), **ИНАКО** (altfel), **ЈАКО (ЈАКОЖЕ)** (cum, precum), **ТАКОЖДЕ** (astfel, asemenea); *adverbe de cantitate*: **КОЛЬ (КОЛИ, КОЛЬМИ)** (cât), **ТОЛЬ (ТОЛИ, ТОЛЬМИ)** (atât).

Adverbele derivate de la adjective pot fi adverbe de mod (în cea mai mare parte) și adverbe de loc. De exemplu: **МЪНОГО** (mult), **МАЛО** (puțin), **ДОБРО** (bine), **СЛАДЪКО** (dulce), **ВЕСЕЛО** (vesel), **ЧИСТО** (curat).

Adverbele derivate de la substantive pot fi adverbe de loc și adverbe de timp: **ВЪНЪ**, **ВЪНѢ** (afară), **НИЗЪ**, **НИЗОУ** (jos), **ОУТРО** (dimineață), **ВЕЧЕРЪ** (seară).

Adverbele derivate de la numerale sunt puțin numeroase. De exemplu: **ПРЪВОЕ**, **ПРЪВЪЕ** (mai întâi), **ВЪТОРОЕ** (a doua oară), **ТРЕТИЕ** (a treia oară).

Gradele de comparație

În general, adverbele nu sunt flexibile. Totuși, ca și adjectivele, unele adverbe, în special adverbele de mod, identice ca formă cu adjectivele, precum și unele adverbe de loc și de timp, au grade de comparație.

Comparativul adverbelor se formează la fel cu comparativul adjectivelor neutre. De exemplu: **ВАШТЕ** (**МЪНОГО**) (mai mult), **ДОБРЪЕ** (**ДОБРО**) (mai bine), **ПРЪЖДЕ** (**ПРЪДЪ**) (mai înainte).

Superlativul relativ al adverbelor se formează la fel cu cel al adjectivelor: cu particula **НАИ** urmată de forma gradului comparativ: **НАИКОРЪЕ** (cel mai repede), **НАИВАШТЕ** (cel mai mult).

Superlativul absolut se formează cu un adverb de cantitate **СЪЛО**, **МЪНОГО** sau **ВЕЛЬМИ** (foarte), însoțit de forma adverbului la gradul pozitiv: **СЪЛО РАНО ПРИДОША** (au venit foarte de dimineață) *Codex Zographensis*, Luca, XXIV, 1.

Prepoziția

Prepozițiile au exprimat mai întâi raporturi concrete: spațiale și apoi temporale, finale, sociative, cauzale etc. Evoluția funcțională a prepozițiilor a mers de la concret la exprimarea celor mai abstracte raporturi.

În slava veche, unele prepoziții se construiesc cu un singur caz, altele cu două sau trei cazuri; cele care se construiesc cu două sau trei cazuri pot avea valori diferite.

Valoarea prepoziției într-un anumit context este determinată și de sensul cuvintelor pe care le leagă.

Prepoziții cu genitivul: **БЕЗ** (fără), **БЛИЗЪ** (aproape), **ДО** (la, până la), **ИЗ** (de la, din), **ОТЪ** (de la, din, de, dintre), **КРОМЪ** (în afară de, în afară), **ПРЕЖДЕ** (înainte, înainte de), **РАДИ** (pentru, din cauza), **ОУ** (lângă, la, de la).

Prepoziții cu dativul: **КЪ** (către, spre, la), **ПРОТИВЪ** (împotriva, în întâmpinare, după, conform), **ПРЕМО** (în față, înaintea).

Prepoziții cu acuzativul: **ВЪЗЪ**, **ВЪСЪ** (pentru, în schimb), **ОБЪ** (de), **СКВОЗЪ**, **СКОЗЪ** (prin, de-a lungul).

Cu cazul instrumental se construiește adverbul de loc **МЕЖДЮ** (între).

Cu cazul locativ se construiește prepoziția **ПРИ** (lângă, la, spre), care are sens local și temporal.

Există și prepoziții care se construiesc cu două cazuri. De exemplu: prepozițiile **НА** și **О**, cu acuzativul și locativul; prepozițiile **НАДЪ**, **ПОДЪ** și **ПРЕДЪ** se construiesc cu acuzativul și instrumentalul.

Unele prepoziții se construiesc cu mai multe cazuri: **ВЪ** cu acuzativul, locativul și, uneori, cu genitivul; prepoziția **ЗА** se construiește cu genitivul, acuzativul și instrumentalul.

Conjuncția

Cele mai frecvente conjuncții din limba slavă veche pot fi considerate următoarele: **А** (dar, însă, ci, și), **АКЪ** (= **ІАКО**), **АЛИ** (însă, dar, ci), **АШТЕ** (dacă, chiar dacă), **БО** (căci, deoarece, pentru că), **ДА** (ca să, să, pentru ca să), **ЕГДА** (când, atât timp cât), **ЕЖЕ** (căci, că, pentru că), **ЖЕ** (iar, însă, ci, dar), **ИБО** (căci, deoarece, din cauză că), **ЛИ** (sau, fie, ori), **ЛЮБО** (sau, fie, ori), **НЪ** (dar, însă, ci), **ПОНЕ**, **ПОНЕЖЕ** (căci, pentru că, de când), **ТИ** (și), **ТО** (atunci, în acest caz), **ОУБО** (deci, prin urmare, așadar), **ІАКО** (cum, precum).

Interjecția

Dintre interjecțiile cu frecvență mare în textele vechi slave pot fi menționate: **ГОРЬ** (vai), **О** și **О** (o, of, oh), **ОУБА** (vai, aoleu, au), **СЕ** (iată).

Particula

Cele mai frecvente particule din textele vechi slave sunt: **ЖЕ** - care apare de multe ori ca particulă enclitică și ca element postpus la pronume și adverbe; **ЛИ** (oare) – este o particulă interogativă enclitică, utilizată în formularea întrebărilor ipotetice directe; **ЕДА** (oare, nu cumva) – particulă interogativă și conjuncție; **НАИ** - particulă care servește la formarea gradului comparativ și la formarea superlativului relativ al adjectivelor și al adverbilor; **-ЖДЕ** - particulă atașată unor pronume și adverbe: **ТЪЖДЕ**: **ТЪ** + **ЖДЕ** (același), **СЪДЕ**: **СЪ** + **ЖДЕ** (același), **ТАКОЖДЕ**: **ТАКО** + **ЖДЕ** (în același fel), **ИНЪЖДЕ**: **ИНЪ** + **ЖДЕ** (în altă parte). Cu particula **—ЖЬДО** s-au format pronume ca: **КЪЖЬДО** (fiecare), **КЪИЖЬДО**: **КЪИ** + **ЖЬДО** (fiecare, oricare).

Sintaxa

Părțile propoziției. Subiectul

În limba slavă veche, subiectul este exprimat – ca și în limba indo-europeană și în slava comună – cel mai frecvent prin substantiv, comun sau propriu, precum și prin pronume. Ulterior, acesta s-a exprimat și prin alte părți de vorbire: adjectiv substantivizat, numeral, participii, infinitiv.

Predicatul

Predicatul în limba slavă veche putea fi de două feluri: *predicat verbal* și *predicat nominal*.

Predicatul verbal putea fi *simplu* sau *compus*.

Predicatul nominal era exprimat printr-un verb copulativ (**БЫТИ** - a fi, **НАРЕЩТИ СѦ** - a se numi, **ПОСТАВИТИ** - a pune, a numi) și un substantiv, adjectiv, care stau, de obicei, în nominativ, așa cum era în indo-europeană, în greacă, în latină și în slava comună.

Verbele copulative erau: **БЫТИ**, **БЪДЖТЬ** - ca verb copulativ, dar cu sensul "vor deveni, se vor preface", **НАРЕЩТИ СѦ**, **ПОСТАВИТИ**, **ОСТАВИТИ** (a rămâne).

Numele predicativ putea fi exprimat prin: substantiv în nominativ și instrumental, prin adjectiv, participiu activ, participiu pasiv și prin adverb.

Atributul

În slava veche atributul putea fi de mai multe tipuri, și anume: atribut *substantival*, *adjectival*, *verbal*. Cel mai frecvent dintre acestea era atributul adjectival.

Atributul *adjectival* putea fi exprimat prin adjectiv, numeral și pronume.

Atributul *substantival* era exprimat prin: genitiv cu sau fără prepoziție, dativ posesiv, nominativ (atributul substantival apozitional).

Atributul *verbal* era exprimat cel mai frecvent prin participii și, mai rar, prin infinitiv și supin.

Complementul

Ca parte secundară a propoziției, complementul determină un verb, un adjectiv, un substantiv verbal, un adverb și o interjecție predicativă. În limba slavă veche complementele necircumstanțiale erau: *complementul direct*, *complementul indirect* și *complementul de agent*.

Complementul *direct* se putea exprima cu ajutorul cazurilor acuzativ și genitiv. Complementul direct exprimat prin genitiv era cerut de verbe modale sau care exprimau o acțiune senzorială: **СЛОУШАТИ** (a asculta), **АЛЪКАТИ** (a flămânzi), **ПРОСИТИ** (a cere), **СМОТРИТИ** (a privi) etc. Complementul direct putea fi exprimat și prin infinitiv după verbe ca: **МОШТИ** (a putea), **ПОВЕЛѢТИ** (a porunci), **ХОТѢТИ** (a vrea), **НАЧАТИ** (a începe) etc.

Complementul *indirect* se exprimă cel mai frecvent prin dativ, indicând cui i se atribuie o acțiune sau o însușire caracteristică. Exprimarea complementului indirect prin dativ era cerută de anumite verbe ca: **ОУГОДИТИ** (a plăcea), **СЪДИТИ** (a judeca), **ПОДОБИТИ СѦ** (a se asemena), **МЪСТИТИ** (a se răzbuna), **ИЗРѢШТИ** (a expune), **ПОКЛОНИТИ СѦ** (a se închina), **ГРѢСТИ** (a merge).

Complementul *de agent* arată de cine este făcută acțiunea pe care o suferă subiectul. Determină verbe la diateza pasivă, la modul participiu sau la diateza reflexivă cu valoare pasivă. În limba slavă veche complementul de agent se exprima frecvent prin instrumental, indiferent dacă e persoană sau inanimat. Acesta pare să fie cel mai vechi mod de exprimare a complementului de agent în slava veche. S-a păstrat mai mult în

limbile rusă, cehă și slovacă, pe când în limba polonă s-a afirmat mai mult complementul de agent – persoană și animat în general. Complementul de agent putea fi exprimat prin substantive care denumesc elementele naturii și prin pronume.

Complementele circumstanțiale

Diferitele împrejurări în care se săvârșește acțiunea verbală se exprimă în slava veche prin adverbe, substantive, adjective, numerale, fie singure, fie însoțite de prepoziții, precum și prin verbe nepredicative. Exprimarea raporturilor circumstanțiale în cadrul propoziției exista atât în slava comună, cât și în indo-europeană.

Complementul *circumstanțial de loc* indică împrejurările spațiale ale acțiunii verbale. Se exprima, la fel ca și în limbile indo-europene prin adverbe de loc, prin instrumental cu și fără prepoziție, prin locativ cu și fără prepoziție, prin acuzativ cu prepoziție, prin dativ (uneori singur și frecvent cu prepoziții) și prin genitiv cu prepoziție.

Complementul *circumstanțial de timp* era exprimat cel mai frecvent prin adverbe de timp. Timpul se exprima și prin forme cazuale simple cu prepoziții, de exemplu cu genitivul, cu acuzativul, cu dativul și prin locativ.

Complementul *circumstanțial de mod* era exprimat prin adverbe de mod, prin cazul instrumental cu și fără prepoziție.

Complementul *circumstanțial de scop* se exprima în slava veche prin supin, prin acuzativ cu prepoziție, prin genitiv cu prepoziția **ради**, și prin dativ simplu sau cu prepoziția **къ**.

Complementul *circumstanțial de cauză* exprimă motivarea internă sau pricina acțiunii verbale. Raportul de cauzalitate era exprimat cel mai frecvent prin instrumental și apoi prin genitiv cu prepoziție. Ulterior, instrumentalul a fost înlocuit prin alte cazuri prepoziționale: genitiv, dativ și acuzativ.

Complementul *circumstanțial sociativ* exprima participarea la acțiunea subiectului sau complementului direct. La început, raportul sociativ era exprimat prin formele cazului instrumental fără prepoziție. Ulterior, raportul sociativ s-a exprimat și prin cazul genitiv cu prepoziția **къ**.

Complementul *circumstanțial instrumental* era exprimat încă din epoca slavei comune prin cazul instrumental simplu sau cu prepoziția **къ** mijlocul-, persoana sau instrumentul-, prin care se realizează acțiunea verbală.

Complementul *circumstanțial de relație*. Prin complementul circumstanțial de relație se delimitează un domeniu sau un obiect al acțiunii verbale, când stă pe lângă verb, sau se determină o anumită latură a însușirii, a calității, când stă pe lângă un adjectiv ori pe lângă un substantiv.

Lexicul limbii slave vechi

Calitatea de primă limbă literară a slavilor poate fi conferită limbii slave vechi nu numai cu argumente din domeniul foneticii și al morfologiei, ci și din domeniul lexicului.

Originea indo-europeană a elementului slav moștenit din lexicul slav vechi poate fi demonstrată prin exemple de tipul:

ОТЬЦЬ "tată" (cf. got. *atta*); **МАТИ** "mamă" (cf. lat. *mater*); **ОВЬЦА** "oaie" (cf. lat. *ovis*).

Elementele moștenite sunt mai numeroase, reflectând în bună măsură lexicul popular, curent în graiurile din răsăritul Peninsulei Balcanice, cât și în celelalte graiuri slave în stadiul de dezvoltare al acelei vremi.

Principalele categorii lexico-semantice ale elementelor moștenite sunt:

Termeni referitori la om, părțile corpului, boli:
ЧЛОВѢКЪ (om), **ЛЮДИЕ** (oameni), **ГЛАВА** (cap), **ОКО** (ochi), **ОУХО** (ureche), **ЛИЦЕ** (față), **НОСЪ** (nas), **ЗЪБЪ** (dinte), **РЖКА** (mână), **НОГА** (picior), **ПРЪСТЪ** (deget), **СРЪДЪЦЕ** (inimă), **КОЖА** (piele), **КРЪВЪ** (sânge), **КОСТЪ** (os), **РАНА** (rană), **ВРАЧЪ** (doctor) etc.

Termeni referitori la familie, grade de rudenie:
ОТЬЦЪ (tată), **МАТИ** (mamă), **СЪИНЪ** (fiu), **ДЪШТИ** (fiică), **БРАТРЪ** (frate), **СЕСТРА** (soră), **МЖЪ** (soț), **ЖЕНИХЪ** (mire), **ЖЕНА** (soție), **НЕВѢСТА** (mireasă), **ВЪНУКЪ** (nepot), **ВЪДОВА** (văduvă), **РОДЪ** (neam, rudă), **РОДИТЕЛЬ** (părinte) etc.

Termeni referitori la agricultură și la creșterea animalelor: **СЕЛО** (sat), **ПОЛЕ** (câmp), **БРАЗДА** (brazdă), **ПЛОУГЪ** (plug), **ТОПОРЪ** (topor), **ЛОПАТА** (lopată), **СѢМА** (sămânță), **ПЛОДЪ** (fruct), **ПЛОДИТИ** (a rodi), **ПЛѢВА** (pleavă), **ОВЬСЪ** (ovăz), **КРАВА** (vacă), **СВИНИА** (porc), **ВЛЪКЪ** (lup), **ГЖСЪ** (gâscă), **ПАСТИ** (a paște), **ПАСТОУХЪ**, **ПАСТЫРЪ** (păstor), **ІАСЛИ** (iesle) etc.

Termeni referitori la hrană, alimente: **ХЛѢБЪ** (pâine), **МАСЛО** (unt), **РЫБА** (pește), **МЛѢКО** (lapte), **ВИНО** (vin), **ПИВО** (băutură), **ІАСТИ** (a mânca), **ПИТИ** (a bea).

Termeni referitori la muncă, gospodărie, casă: тpоудъ (muncă), тpоудити са (a munci), рабъ (sclav, lucrător), слоуга (slugă, servitor), слоужити (a servi, a sluji), дѣло (lucru), плести (a împleti), зьдати (a zidi), игъла (ac), домъ, храмъ, храмина (casă), дворъ (curte).

Termeni referitori la natură, relief, fenomene al naturii: дрѣво (copac, lemn), лѣсъ (pădure), брѣза (mesteacăn), джбъ (stejar), чвѣтъ (floare), трава (iarbă), земля (pământ), брѣгъ (țărnișă), вода (apă), рѣка (râu), гора (munte), ѳзеро (lac), снѣгъ (zăpadă), въздухъ (aer), днь (zi), ношть (noapte), лѣто (an).

Termeni referitori la însușiri ale ființelor și lucrurilor: живъ (viu), мpтвъ (mort), добръ (bun), великъ (mare), малъ (mic), младъ (tânăr), старъ (bătrân, vechi), слабъ (slab), сьдравъ (sănătos), чистъ (curat, pur), бѣлъ (alb), чpьнь (negru), чpьвенъ (roșu).

Termeni referitori la noțiuni abstracte: добротъ (bunătate), милостъ (milă), правьда (adevăr), истина (adevăr), слава (glorie, slavă), надежда (speranță), сила (putere), воля (voință), срамъ (rușine), хоула (calomnie), оумъ (minte), разоумъ (înțelepciune), сждъ (judecată, rațiune).

Termeni referitori la circumstanțe (adverbe): абые (îndată), близъ (aproape), всьегда (totdeauna), далече (departe), добрѣ (bine), пакы (iar, din nou), прѣжде (înainte), сьде (aici), тако(же) (așa).

Pronume: *personale:* азъ (eu), ты (tu); *demonstrative:* ть, то, та (acesta, aceasta); *posesive:* мои (al meu), твои (al tău), нашъ (al nostru), вашъ (al vostru); *interogative:* кьто (cine), что (ce).

Numerale: *cardinale:* ѳдинъ (unu), дѣва (doi), пать (cinci), десать (zece), сьто (sută); *ordinale:* прѣвъ (primul), вѣторъ (al doilea).

Lexicul moștenit din slava comună cuprinde însă și termeni care erau, la rândul lor, împrumuturi. Astfel, se consideră a fi împrumutate **din limbile baltice:** ржка (mână) (cf. lit. *rankà*); **din limbile iraniene:** Богъ (Dumnezeu) (cf. ir. *baga*), рай (rai), топоръ (topor), чаша (cupă); **din limbile celtice:** слоуга; **din limbile germanice:** кьнась

(principe) (cf. v.germ. *kuning*), **ВИТАСЪ** (ostaș); **din limba greacă:** **КОРАБЪЛЪ** (corabie), **ВИШЪННА** (vișină), **ОГОУРЪЦЪ** (castravete).

Principalele categorii de termeni de origine grecească din textele vechi slave sunt următoarele:

Termeni religioși: **АДЪ** (iad), **АНГЕЛЪ** (înger), **АПОСТОЛЪ** (apostol); termeni cu prefixul **АРХИ-**, ca: **АРХИДИАКОНЪ**, **АРХИЕПИСКОПЪ**, **АРХИЕРЕИ** (arhiereu), **АРХИТРИКЛИНЪ** (naș, magister convivii); **ІЕВАНГЕЛИЕ**, **ЛИТОУРГИА**.

Termeni social-administrativi și militari: **ДИМОСИИ** (funcționar fiscal, perceptor), **ИКОНОМЪ** (administrator), **ИГЕМОНЪ** (conducător), **СТРАТИГЪ** (strateg), **АРХИСТРАТИГЪ** (conducător suprem).

Nume de plante și animale: **АЛЪГОУИ** (aloe), **ЗМИРЪНА** (smirnă), **КЕДРЪ** (cedru), **КЮМИНЪ**, **КУМИНЪ** (chimen), **АСПИДА** (șarpe), **ЕХИДЪНА** (viperă), **КИТЪ** (balenă).

Топонime și antroponime de origine ebraică: **ГАЛИЛЕЯ**, **КАПЕРЪНАОУМЪ**, **ИОРЪДАНЪ**, **ИЮДЕИ**; *de origine latină:* **ХРИСТОСЪ**, **ΘЕОФИЛЪ**, **ПЕТРЪ**, **ИОАННЪ**, **СИМОНЪ**.

Termeni grecești de altă origine (ebraisme și latinisme)

Dacă în textul grecesc al evangheliei cuvântul era de origine ebraică, atunci acesta a fost un motiv în plus de a-l lăsa netradus. Așa sunt cuvinte ca: **АМИНЪ** (amin), **МЕСИЯ** (Mesia), **ЃЕОНА** (gheenă), **ПАСХА** (Paște), **СОТОНА** (Satana). Uneori, termenii grecești împrumutați au provenit din limba latină: **КЕНТОУРИОНЪ** (<lat. *centurio*) (comandant peste o sută de ostași), **КОУСТОДИА** (<lat. *custodia*) (pază, strajă), **КЕСАРЪ** (<lat. *Caesar*) (împărat), **ПРЪТОРЪ** (<lat. *praetorium*). La aceste cuvinte se adaugă și cele împrumutate direct din latina balcanică de slavii tesaloniceni, care pot fi numite "populare". De exemplu: **ОЛЪТАРЪ** (<lat. *altare*) (altar), **КОЛАДА** (<lat. *calendae*) (colindă), **ОЦЪТЪ** (<lat. *acetum*) (oțet), **ПОГАНЪ** (<lat. *paganus*) (păgân).

Calcurile

În dorința de a oferi slavilor cărți religioase în limba lor, conștienți că textele traduse vor fi folosite de oameni care nu știau limba greacă, Chiril și Metodie s-au străduit să găsească termenul potrivit din graiul slav vorbit în Salonic. Ei au lăsat cuvântul netradus numai când a fost necesar. Astfel, se explică faptul că, în cadrul

aceluiași text sunt prezente dublete lexicale, unul grec (sau latin), iar celălalt slav. De exemplu: **архиереи – старѣшина; игемонъ – владыка.**

De asemenea, foarte răspândite sunt calcurile în care primul termen este **благо-** sau **добро-**: **благоволити, доброволити** (a binevoi), **благодарити** (a mulțumi), **благословити** (a binecuvânta).

Lexicul textelor traduse sau copiate pe teritoriul morav

Întrucât nu s-a păstrat nici un text manuscris din anii 862-863, aparținând nemijlocit lui Constantin-Chiril, nu se poate stabili exact cum a procedat el în primele traduceri. Totuși, meritele lui de traducător pot fi apreciate pe baza textelor care s-au păstrat (copii din sec. XI-XII), dacă se stabilește și gradul de intervenție a copiștilor. Această intervenție a căpătat nuanțe diferite, în funcție de școala căreia îi aparținea copistul (Marea Moravie, Ohrid, Preslav). Astfel, în textele cele mai vechi, aparținând școlii din Moravia (*Foile de la Kiev, Fragmentele de la Praga*), se întâlnesc așa-numitele moravisme (cuvinte slave morave sau cuvinte de origine latină sau germană din lexicul slavilor moravi).

Printre cele mai cunoscute moravisme lexicale se numără:

Cuvinte autohtone din graiul slavilor moravi, care au înlocuit cuvintele din primele traduceri: **бални** (în loc de **врачь**) "doctor", **година** (în loc de **часъ**) "oră", **рѣснота** (în loc de **правѣда, истина**).

Împrumuturi

Din limba latină: alături de termeni mai vechi (**олтаръ, поганъ, оцѣтъ**) apar noi termeni de origine latină: **прѣфациѣ** (lat. *praefatio*) "prefață, precuvântare", **комѣкати, комѣкание** (lat. *communicare, communio*) "a împărtăși, împărtășire", **миса, мѣша** (lat. *missa*) "liturghie", **костоль** (lat. *castellum*) "biserică", **крижь** (lat. *crux*) "cruce".

Din limba germană (unele dintre ele sunt tot de origine latină): **црѣкы** "biserică", **папежь** "papă", **постъ** "post, sărbătoare", **краль** "împărat, rege", **мѣнихъ** "monah, călugăr".

Calcuri

ВЪСЕМОГЪ (lat. *omnipotens*) "atotputernic", **ДОБРОРЪЦИ** (lat. *benedicere*) "a binecuvânta", **РАБ БОЖИИ** (lat. *servus Domini*) "robul lui Dumnezeu".

Prin mutarea centrului culturii vechi slave din Moravia în sud, la Ohrid și Preslav, textele copiate aici vor căpăta alte particularități, inclusiv lexicale, specifice acestor medii lingvistice. Așa se explică faptul că cercetătorii au stabilit diferențe lexico-semantice pronunțate între textele glagolitice, pe de o parte (*Codex Zographensis*, *Codex Marianus*, *Codex Assemanianus*), și cele chirilice, pe de altă parte (*Codex Suprasliensis*). Primele conțin cuvinte specifice centrului de la Ohrid ca, de pildă: **ВЪЛАГАТИ СѦ** "a se cufunda", **РАДИ** "pentru", **МЪТАРЬ** "vameș", **СЪНЪМЪ** "adunare, sobor". În celelalte apar echivalente lexicale specifice graiului slav bulgar din regiunea Preslavului: **ПОГРЪЖАТИ СѦ** "a se cufunda", **ДѢЛЪ** "pentru", **МЪЗДОИМЪЦЪ** "vameș", **СЪБОРЪ** "sobor, adunare".

O altă particularitate a textelor copiate acum este prezența "grecismelor secundare" de tipul: **ИПОКРИТЪ** (în loc de **ЛИЦЕМЪРЪ**), **ИКОНОМЪ** (în loc de **ПРИСТАВЪНИКЪ ДОМУ**), **ЕНКЕНИИ** (în loc de **СВАЩЕНИЕ** "sfințire").

Tradiția chirilo-metodiană s-a dovedit a fi în secolele următoare viabilă, ea manifestându-se nu numai în țări slave ortodoxe, ci și catolice (chiar în Polonia), precum și la alte popoare (români, maghiari). Elemente de lexic din textele scrise pe teritoriu morav sau bulgar în secolele X-XIII s-au transmis și în redacțiile slavone din țările slave și neslave, multe păstrându-se până târziu în limbile slave literare, în maghiară și în româna veche.

Redacția românească a limbii slavone

Grafia

I. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, în textele slavo-române apar două semne grafice necunoscute alfabetului chirilic slav vechi, **ц** și **ѣ** (Obs.: cel de-al doilea semn grafic nu am reușit să îl redăm așa cum apare el în documente).

Litera **Ц**, provenită din modificarea grafică a lui **Ч**, apare sub influența grafiei sârbo-croate, pentru a reda sunetul g' (ge, gi) atât în cuvinte românești, cât și în împrumuturi din alte limbi. De exemplu: **ЦЕНЪНЕ**, **ВЕРИЦИ**.

Cea de-a doua literă, obținută prin modificarea grafică a nazalei **ѡ**, notează nazalitatea vocalei care precedă pe **n** sau **m**. De exemplu: **ѡ** **пѡта** **Ѡторѡдрев** и **ѡт** **пѡт** **Ѡторѡдрей** (în drumul Întorsurei și din drumul Întorsurei).

II. În cuvintele românești vocalele **ă** și **î** sunt redată prin literele **ѡ**, **ѡ**, **ѡ** sau **ѡ**. De exemplu: **на** **мѡгѡрѡ** (la măgura), **ѡѡгѡрашь** (Făgăraș).

III. În cuvintele românești, în baza faptului că nici slava veche, nici medio-bulgara nu au avut diftongul [oa], acesta este redat prin **ѡ** sau **ѡ**. De exemplu: **ѡт** **пѡртѡ** (de la poartă), **извѡреле** (izvoarele).

Fonetica

Structura fonetică a slavonei românești se bazează pe elementele slave vechi și medio-bulgare. Textele religioase mai păstrează încă numeroase trăsături arhaice, spre deosebire de textele laice, în care predomină trăsăturile medio-bulgare, peste care se suprapun numeroase elemente sârbo-croate (în subtipurile muntean și transilvănean), slave de răsărit și poloneze (în subtipul moldovean).

Vocalele nazale

Păstrarea vocalelor nazale **ѡ** și **ѡ** reprezintă numai tradiția grafică, și nicidecum menținerea efectivă a vocalei nazale din slava veche. De exemplu: **вѡрѡ** (credință), **вѡ рѡкаѡ** (în mâinile).

În evoluția sa, vocala nazală redată prin **ѡ** își pierde nazalitatea și trece în **ѡ** (ă): **ѡрѡжіе** (arme), **ѡѡдеѡ** (județ).

Adeseori, în toate cele trei subtipuri (moldovean, muntean, transilvănean) **ѡ** > **ѡ** și **ѡ** > **ѡ**. În subtipul moldovean acest fenomen reprezintă influența ruso-ucraineană, iar în cel muntean și în cel transilvănean – influența sârbo-croată. De exemplu: **главоѡ** (capul), **роѡкавиѡе** (mănuși).

ѡ > **îm**, **în**: Sub influența foneticii limbii române, în cuvinte românești de origine slavă **ѡ** > **îm**, **în**, grafic **—ѡм**, **-ѡм**, **-ѡн**, **-ѡн**. De exemplu: **жѡде** **дѡмба** (jude Dîmba), **где** **был** **Иванѡ** **мѡндрѡ** (unde a fost Ivan Mîndrul).

Vocala nazală **Ѣ** își pierde nazalitatea și prezintă următoarele reflexe:

Ѣ > **ѣ** – trăsătură comună limbilor bulgară și sârbo-croată, care apare frecvent în subtipul muntean și transilvănean. De exemplu: **ѣзик** (limbă), **врѣме** (vreme), **имѣ** (nume).

Ѣ > **ѣ** - acest fenomen caracterizează toate cele trei subtipuri: **на имѣ** (pe nume), **свѣтаго** (al sfântului).

Ѣ > **ѣ** (**ѣѣ** > **ѣѣ**) după consoane palatale sau după o vocală. Fenomenul apare frecvent în subtipul moldovean: **ѣли почали** (am început).

Ѣ Vocala **ѣ**, caracterizată ca un diftong, aproximativ *ea*, ca în cuvântul românesc *veac*, împrumutat din vsl. **вѣкъ**, și-a păstrat în toate cele trei subtipuri, în majoritatea cazurilor, vechiul său caracter: **на вѣкы** (în veci), **прѣдаде ѣ** (s-a predat).

Pe lângă această valoare, **ѣ** mai prezintă următoarele reflexe:

ѣ > **ѣ**: **оу недељу на шбедоу** (duminică la prânz).

Această trăsătură apare frecvent în subtipurile muntean și transilvănean în exemple ca: **неверник**, **хлебъ**.

ѣ > **и** - fenomenul apare numai în subtipul moldovean, sub influența limbii ucrainene, de cele mai multe ori paralel cu păstrarea lui **ѣ**: **дитѣмь** (copiii), alături de **дѣтѣми**; **вирѣ** (credință), alături de **вѣра**.

Ierurile

În slavona românească, în marea majoritate a cazurilor, se întâlnesc aceleași rezultate ale evoluției ierurilor ca și în slava veche occidentală. Procesul dispariției ierurilor "neintense" este evident, dar, datorită tradiției grafice, gramaticii continuau să scrie și unele ieruri "neintense" și chiar ieruri finale.

Un fenomen frecvent întâlnit este *permutarea* sau *confuzia ierurilor*. Astfel, întâlnim grafii ca: **домъ**, **всѣм**.

Un alt fenomen este *vocalizarea ierurilor intense*. Ca o consecință a acestui fenomen, apar următoarele reflexe:

ѣ > о: ШЕСТ СОТ, ВО ВЪТОРОКЪ.

ь > е: КОНЕЦЪ, ДЕНЬ, ВЪ ТЕМНИЦИ.

ѣ, ь > а - rareori, numai în subtipurile muntean și transilvănean, sub influența limbii sârbo-croate: ВЪ ТАМНИЦЕ (în temniță), Е ЛАГАЛ (a mințit).

Ѣ Ștergerea deosebirii dintre vocalele **ѣ** și **и** este un fenomen foarte bine reprezentat în slavona românească. În virtutea tradiției grafice, se mai păstrează adesea **ѣ** (scris **ы**) etimologic: НА ВѢКЫ, СТРЕЛЫ (săgeți).

ы > и în exemple ca: ХИТРОСТИ (viclenie, șiretenie), ОТ РИБ (din pește), СЪ БИЛИ (au fost).

Ștergerea deosebirii dintre **ы** și **и** se reflectă și în faptul că, adesea, în locul unui **и** etimologic se scrie **ы** : ДА ОСВАТЫТ (să sfințească).

Reflexele grupurilor diftongale *-or-, *-ol-, *-er-, *-el-

În general, în cadrul slavonei românești grupurile diftongale prezintă aceleași reflexe ca și în limbile slave de sud: **-or-** > **-ра-**, **-ol-** > **-ла-**, **-er-** > **-рѣ-**, **-el-** > **-лѣ-**. De exemplu: ГЛАС (voce, glas), ВРѢМА (vreme).

În documentele emise de cancelaria Moldovei, de obicei în cele adresate polonezilor, se întâlnesc sporadic **-ро-**, **-ло-**, reflexe fonetice specifice limbii polone: КРОЛИЦИ (reginei), КРОЛЪ (regele).

Lichidele silabice

Păstrarea lichidelor silabice este atestată în toate cele trei subtipuri. Grafic, lichidele silabice sunt redată astfel: **-рѣ-**, **-лѣ-**, (rareori **-рѣ-**, **-лѣ-**) și **-ѣр-**, **-ѣл-**, **-ѣр-**, **-ѣл-**. De exemplu: ТРЪГА (ale târgului), ПО ДЛЪГЪ (de-a lungul).

Morfologia

Substantivul

Influența flexiunii substantivelor din slava veche a dus la generalizarea desinențelor –**ОВЕ** (-**ОВИ**) la pluralul substantivelor de genul masculin și neutru: **КНАЗОВЕ** (sneji), **ОУНЪКОВЕ** (nepoți).

Influența slavă s-a manifestat și în formarea pluralului în –**Е** la unele substantive de genul masculin: **МОНАСТИРЕ**, **КАЛЪГЕРЕ**.

Adjectivul

Formarea cazurilor genitiv și acuzativ singular al adjectivelor determinate masculine și neutre cu desinența –**ОГО**: **БОЕВОД МОЛДАВСКОГО**.

Formarea gradului comparativ în mod analitic, cu particula prefixată **ПО** + forma gradului pozitiv: **ПО СТАРИ БОЛЪРИ**.

În subtipurile muntean și transilvănean s-a manifestat influența sârbo-croată. Astfel, genitivul singular al adjectivelor masculine și neutre și acuzativul adjectivelor masculine însuflețite este format cu desinența –**ОГА**: **СЫНЪ ВЕЛИКОГА ВЛАДА**.

Pronumele

Pronumele se caracterizează printr-o mare bogăție și varietate de forme. Unele reprezintă păstrarea celor din limba slavă veche, iar altele reflectă trăsături mai noi.

Cele mai importante particularități ale slavonei românești în ceea ce privește pronumele sunt:

a) folosirea unor forme lărgite ale pronumelor demonstrative alcătuite din vechile pronume demonstrative cu particula –**ЗИ**. Aceste forme apar frecvent în subtipul muntean și, izolat, în cel moldovean: **ДАДОХОМ ТОНЗИ МОНАСТЫР** (am dat această mănăstire).

b) folosirea în subtipul muntean și transilvănean a pronumelor personale **Ние** și **Виє**, forme caracteristice neobulgare: **НИЕ ДА ЗНАМО** (noi să știm).

a) indicativul prezent persoana I plural apare format cu desinența –мо: **ДА ЖИВЕМО МИРНО** (să trăim în liniște).

b) viitorul perifrastic este alcătuit cu formele sârbo-croate ale verbului **ХОТѢТИ** (a voi): **ХОЧѢ ДАТИ РАЗЪМѢТИ** (voi da să înțeleagă).

Adverbul

Formarea unor adverbe cu particula invariabilă –зи, fenomen frecvent în subtipul muntean, atestat sporadic și în subtipul moldovean: **ТАКОЗИ** (astfel), **ТЪДЕЗИ** (aici).

Formarea comparativului în mod analitic, cu particula **ПО** + gradul pozitiv al adverbului. În subtipul moldovean, puținele exemple care există, sunt formate cu particula **ПО** + comparativul sintetic al adverbului: **ПО НИЖЕ ПРЪНА** (mai jos de prun).

În subtipul muntean, comparativul analitic apare în două variante:

- cu **ПО** + gradul pozitiv: **ПО МНОГО** (mai mult), **ПО ДОБРЕ** (mai bine);
- cu **ПО** + vechiul comparativ sintetic: **ПО БОЛЕ** (mai bine).

Lexicul

Influența ruso-ucraineană

Substantive:

- cuvinte referitoare la relațiile sociale (starea socială, organizarea statală): **БАТАМАН** (conducătorul unui stat, ajutorul vornicului în perceperea dărilor), **КОРОЛ** (rege), **КОРОЛЕВСТВО** (regat), **СТОРОЖА** (strajă), **ЧАШНИК** (paharnic).

- cuvinte referitoare la comerț, produse meșteșugărești: **ТОРГ** (târg, târguială, comerț), **ТОРГОВЛЯ** (marfă, târguială), **ТОРГОВЕЦ** (târgoveț).

- cuvinte referitoare la natura înconjurătoare: **БОЛОТО** (baltă), **ОЗЕРО** (lac), **ДУБРОВА** (dumbravă), **ПУТ** (drum), **СТОРОНА** (parte).

Verbe: **БОРОНИТИ** (a apăra), **ВОРОТИТИ СЯ** (a se întoarce), **ДЕРЖАТИ** (a ține), **ЖАЛОВАТИ** (a milui, a binevoi), **ЗНАКОМИТИ** (a face cunoscut), **ПОГНАТИ** (a goni, a mâna, a duce), **ПОЛНИТИ** (a îndeplini, a realiza).

Alte părți de vorbire: **ГОЛОВНИИ** (principal), **КОУДА** (unde), **МЕЖЪ** și **МЕЖИ** (între, printre), **МОУДРИ** (înțelept).

La acești termeni, se adaugă și alții, cu trăsături specifice limbii ucrainene: **ВИЖ** (comandant), **ВИРА** (credință), **ГНИВ** (mânie), **ДОРОХА** (drum), **ЛИС** (pădure).

Elemente lexicale poloneze

Influența limbii polone asupra subtipului moldovean apare mai pronunțat în documentele adresate Poloniei. Cuvintele poloneze sunt numeroase, majoritatea referindu-se la terminologia social-politică și economică.

Substantive

- cuvinte referitoare la terminologia social-politică: **БЪРГМИСТР** și **БЪРМИСТР** (primar, burmistru), **ГОЛД** (vasalitate, supunere), **ГОЛДОВНИК** (vasal, supus), **ГЪБЕРНАТОР** (guvernator), **ЖОЛД** (soldă, leafă), **ЖОЛНИР** (soldat, mercenar), **КАНЦИЛЕР** și **КАНЦИЛИР** (cancelar), **КАШТАЛАН** (castelan), **КОРОУНА** (coroană), **КРОЛ** și **КРЪЛ** (rege), **КРОЛЕВА** (regină), **МАРШАЛЕК** (mareșal).

- cuvinte referitoare la cultura materială: **БАВОЛНА** (bumbac), **БАРХАТ** (catifea), **ПИВО** (bere).

- terminologie religioasă, cu referire la biserica catolică a Poloniei: **АРЦИБИСКОУП** (arhiepiscop), **БИСКОУП** (episcop), **КАПЛАН** (preot), **КОСЦЕЛ** și **КОСТЕЛ** (biserică), **КРИЖ** (cruce).

- substantive din domenii variate: **АРТИКЪЛ** (articol), **ДОКТОР** (doctor), **МАИСТАТ** (maiestate), **МАТКА** (mamă).

Alte părți de vorbire: **АЛБО** (ori, sau), **КОУ** (către, spre, la), **КЕДЫ** (când), **ОПРЧЕ** (în afară de). În acest subtip pot fi încadrate și două elemente slovace: pronumele demonstrativ **ТОНЪ** (acesta) și conjuncția **АЛБО** (sau, ori), a căror prezență poate fi datorată dicilor care au redactat actele respective.

Influența sârbo-croată

Cu mici excepții, influența sârbo-croată se limitează la subtipul muntean și la cel transilvănean.

Substantive: **кѣкѧ** (casă), **мегѧиаш** (megieș, iobag, vecin), **орѣжие** (armă), **пастѣрка** (fiu vitreg), **пехарник** (paharnic), **писац** (scriitor, grămătic), **поклисар** (sol), **поклисарство** (solie), **половица** (jumătate), **пѣт** (drum), **рѣка** (mână).

Verbe: **лагати** (a minți), **помочи** (a ajuta), **порѣчити** (a rogunci), **сѣдити** (a judeca).

Alte părți de vorbire: **аво, ево** (iată), **богме** (zău, pe Dumnezeuul meu), **еднѣш** (a dată), **ере** (căci, deoarece), **кѣде** (unde), **мегю** (între, printre), **овѣда** (în partea aceea), **онѣда** (pe acolo), **свѣде** (peste tot, pretutindeni).

Elemente lexicale maghiare

Influența limbii maghiare s-a exercitat asupra tuturor subtipurilor slavonei românești, fiind mai slabă în subtipul moldovean și mai puternică în subtipurile muntean și transilvănean. Influența lexicală maghiară este o reflectare în limbă a relațiilor economice și politice ale Țărilor Române cu Ungaria. Este posibil ca unii dintre termenii maghiari atestați în slavona românească, cum ar fi **лакаш**, **салаш**, **кип**, să fi pătruns chiar prin intermediul limbii române.

Elementele maghiare din slavona românească se referă, în general, la cultura materială și la terminologia social-politică.

Substantive:

- termeni referitori la cultura materială: **бание** (baie, mină), **вам** și forma românească **вама** (dare, dijmă, taxă de import sau export), **вамеш** (vameș), **варош** (oraș), **виг** (vig, val de pânză sau de stofă), **ик** (sarcină, povară), **кезаш** (chezaș, garant), **келчюг** (cheltuială, bani de cheltuială), **лац** (laț), **марха** (marfă).

- terminologie social-politică: **биржѣ** (birău, primar, judecător), **секерѣш** (căruțaș, cărăuș).

- substantive din domenii diferite: **ГАЗДА** (gazdă), **ИЛИШ** (iliș, impozit asupra grâului), **КИП** (chip, înfățișare, față, obraz), **ЛАКАШ** (locaș, locuință), **САЛАШ** (sălaș).

Alte părți de vorbire: **БАНТОВАТИ** și **БАНТЪВАТИ** (a bântui), **ЧЕЛТОВАТИ** (a cheltui), **ЛОКЪВАТИ** (a locui), **ХИТЛЕН** (viclean, trădător, necredincios).

Influența greacă

Aria de cultură greco-slavă a determinat o puternică influență greacă. O bună parte dintre termenii grecești sunt livrești și au pătruns după organizarea bisericii și a statelor feudale românești. Termenii social-politici de origine bizantină sunt comuni celor trei subtipuri, restul elementelor lexicale grecești fiind mai numeroase în subtipurile muntean și transilvănean.

Substantive

Terminologie social-politică: **ВИСТИАР** (în Țara Românească) și **ВИСТИАРНИК** (în Moldova), **КОМИС** (comis, dregător care se îngrijea de caii voievodului), **КЕФАЛИЕ** (chefalie, căpetenie), **ЛОГОФЕТ**, **СПАТАР** și **СПЪТАР**.

Termeni referitori la ocupații, comerț și cultura materială: **АСПР** (aspru, monedă mărunță), **БАБАК**, **БЪБАК**, **БЪБАК**, **БАМБЪК**, **БЪМБАК** (bumbac), **ГРАМАТИКЪ** (grămătic), **ДАСКАЛ** (dascăl, grămătic), **ДИАК** (diac), **ЗОГРАФ** și **ЗЪГРАФ** (zugrav), **КАМАРА** (monetărie; cămară, magazie), **КАТАСТИХ** (catastif, registru, condică), **КЕРАМИДА** și **КАРАМИДА** (cărămidă), **ПЛАПЛОМА** (plapumă), **ПЕРПИР** (perper, unitate monetară), **ПИПЕР**, **САПЪН** (săpun).

Termeni din domenii variate: **АНЕПСЕИ** (nepot), **ЕНГАРІА** (angarie, sarcină, greutate materială, necaz, belea), **ЕНІА** (grijă), **ЗИГІА** (pereche), **ЗАХАР** (zahăr), **ОРГІА** (urgie, mânie), **ОРИЗМО** (poruncă), **СКАНДАЛ** (scandal, supărare, piedică), **ФАНАР** (felinar), **ФЕЛОС** (folos), **ХАР** (mulțumire).

Verbe: **ГЕВАСИТИ** (a gusta), **ЛИПСАТИ** (a lipsi), **ОРИСОВАТИ** și **ОРИСЪВАТИ** (a porunci), **ПЕДЕПСАТИ** și **ПЕДЕПШАТИ** (a pedepsi).

Alte părți de vorbire: **ЕФТИНО** (ieftin), **КАТА** (în fiecare), **МАКАР** (măcar, chiar), **ОТИ** (căci, deoarece, pentru că), **ХИЛИДА** (mie).

Influența turcă

Elementele lexicale turcești din slavona românească sunt numai substantive. O bună parte se referă la cultura materială, fiind cuvinte care au pătruns în limbă împreună cu un obiect sau o noțiune nouă. Altele fac referire la starea socială. Iată câteva exemple: **АТЛАЗ** (atlaz), **БАША** (pașă), **БЪЗДАЪГАН**, **ДЪЛАМ** (dulamă, haină lungă îmblănită), **ИБРИК**, **КАДИ** (cadiu, judecător la turci), **КАНТАР** (cântar), **КАФТАН** (caftan), **ПАЗАР** (bazar), **ПАХТА** (pafta), **ТАПСИЕ** și **ТИПСИЕ** (tipsie), **ТЕСТЕМЕЛ** (testemel, basma, broboadă).

Elemente lexicale românești în textele slavo-române

I. Substantive

Termeni referitori la starea socială, ocupații: **ВЕЧИН**, **ЖЪДЕ** și **ЖЪДЕЦ** (jude, demnitar cu atribuții judecătorești și administrative), **ФЪЪР** (fierar), **АРМАШ** (armaș, mare dregător), **АЪРАР** (aurar), **ГЪЛЕТАР** (găletar, mic dregător însărcinat cu perceperea impozitelor asupra cerealelor), **ПОРТАР** (portar, mare dregător), **ЪШАР** (ușar, dregător în Moldova), **ГРАМАТИК** (grămatic), **СПАТАРЪ** și **СПЪТАРЪ**, **РОРА**, **СЛЪЖНИКА** (slujnică), **БЛИДАР** (blidar, meseriaș care face blide), **БРАНИШАР** (brăniștar, slujitor însărcinat cu paza braniștei domnești), **ДВОРНИЧЕЛ** (vornicel, subaltern al vornicului), **ПАЗИТОР** (păzitor), **ПЛОСКАР** (ploscar, cupar, ajutor de paharnic), **ПЪХАРНИК** (paharnic), **СЪРЛАР** (surlar, cântăreț din surlă), **ТРЪМБИЦАШ** (trâmbițaș, gornist).

Cuvinte referitoare la cultura materială: **АК**, pl. **АЧЕ** (ac, ace), **БЪРЕТЕ**, **КЕОТОРЕ** (cheotoare, butonieră), **КАШАРІА** (cășărie, parte a stânei unde se prepară cașul), **КЪИ**, **КЪПЪСТРЪ**, **НАСТАР** (nasture), **ПОРТА** (poartă), **САК**, **СКЪНДЪРА** (scândură), **ЛЪГЪН** (leagăn), **СТИНГИЕ** (stinghie).

Cuvinte referitoare la natura înconjurătoare și la regnul vegetal: **ВАЛ** (val, meterez de pământ care servea ca fortificație militară), **ВАЛЕ**, **ГРЪИ** (grui, pisc sau coastă de deal), **КОАСТЪ** (coastă, pantă, povârniș), **КОУЛМЕ** (culme), **ЛАК**, **НЪК**, **ПАЛТЕН** (paltin), **ПРЪИ**, **ЪЛМ**, **ФРАСИН**, **ПЪТИНИШ** (păltiniș, pădure de paltini), **ГРЪЛА** (gârlă), **ЛИВАДЪ**, **БРАД**, **ГРОАПА**, **МАЛ**, **МЪГЪРА**, **ПИСК**.

Termeni prin care se denumesc grade de rudenie: **КЪМНАТ**, **МЪЕРЕ** (femeie, soție), **НЕПОТ**, **НЕПОТА**, **ФИН**, **ФИАСТРЪ** (fiastru, fiu vitreg).

Termeni din alte domenii: **АЪГЪСТ**, **БЪКАТА**, **КОДРЪ** (codru, bucată), **СКЪТ**, **МЪИТЪИ**, **ВРАЖБА**, **ДИЖМА**, **КОВОР**, **ШРАШ**, **РЪВАШ**, **СОРОК** (soroc, termen), **ВРАЖМАШ**, **ПОЕНАР** (poenar), **ТОКМЕЛА** (tocmeală), **ХОТАРНИК** (hotarnic, persoană însărcinată cu stabilirea hotarelor), **ЛОТРЪ** (lotru, hoț).

Alte părți de vorbire: **БЪИ** (bun), **ВАРЕ** (oare), **ÎН** (în), **ПАТИТИ** (a păți), **ЧЕСТ** (acest), **ОКРОТИТИ**, **ПАРАСИТИ**, **СЛОБОЗИТИ**, **ВАМЪВАТИ** (a vămui), **БЪКЪРОС**.

Raporturi lingvistice slavo-române

În secolele X-XI, slavii din Pen. Balcanică erau organizați în mici districte, numite *jupe* (*župa*). Organizațiile defensive erau conduse de *jupani* sau *cnezi*, sub care se puteau uni, într-un mic stat federativ, mai multe clanuri.

În primele timpuri ale contactului dintre slavi și români, elementele slave intrate în limba română au avut un caracter pronunțat popular. Elementele slave cărturărești au pătruns mai târziu, în momentul constituirii societății feudale. Prin contactul cu slavii (din sec. VI-VII), s-a produs amestecul populației romanizate cu populația slavă. Plugul, de exemplu, poartă o denumire slavă, precum și o serie întreagă de cuvinte legate de terminologia locuinței, a hranei etc.

Termenul *boier* vine din limba bulgară, unde desemna pe demnitarul Curții și pe proprietarul de pământ. Boierii erau scutiți de dări, iar această imunitate, acordată de domn, se răsfrângea și asupra mănăstirilor. Boierii aveau obligații militare față de domn.

Privilegiul de imunitate poartă o denumire slavă (*ohabă*) în Muntenia și o denumire maghiară (*uric*) în Moldova.

Factorul hotărâtor în procesul de asimilare a slavilor a fost, cu siguranță, limba. Slavii au învățat românește, pentru că limba română participa la prestigiul civilizației romane, la rolul economic precumpănitor al populației romanice.

Limba română prezintă, în structura ei, caractere neromanice, care se explică numai prin limbile slave și contactul cu acestea. Existența elementelor slave în structura limbii române presupune coexistența și întrepătrunderea a două sisteme lingvistice la același vorbitor: cel romanic și cel slav. Acest fenomen se explică prin traiul în simbioză al românilor și slavilor, până la asimilarea celor din urmă de către primii.

Efectele bilingvismului slavo-român

Fonetica: Iotizarea vocalelor prepalatale. Pronunțarea iotizată a vocalei inițiale în limba slavă veche explică diftongarea lui *e*- inițial în limba română vorbită: *el*, pronunțat *iel*, *ea*, pronunțat *ia* etc.

Limba română nu cunoștea spiranta velară surdă *h*. Această a fost împrumutată odată cu termeni precum *har* (<vsl. *харь*). La fel și fricativa prepalatală *ž* a pătruns în sistemul fonetic al limbii române odată cu cuvinte de tipul vsl. *žali* > dr.,ar. *jale*.

Morfologie: Procedeul numărării de la 11-19 prin adunare reproduce sistemul slav: vsl. *ѢДИНЪ НА ДЕСАТЬ* > rom. *unsprezece*, unde lui *на* îi corespunde *spre*.

Numărătoarea zecilor, de la 20 la 90, prin multiplicare, este de asemenea slavă: vsl. *ДЪВА ДЕСАТИ* – *douăzeci*, *ТРИЕ ДЕСАТИ* – *treizeci*.

Fără îndoială, cea mai puternică influență a limbii slave vechi și a limbilor slave s-a manifestat în vocabular. Vocabularul de origine slavă al limbii române poate fi privit din punct de vedere cronologic sau ținându-se seama de caracterul cărturăresc, tehnic sau popular al termenilor respectivi. Din punct de vedere cronologic, există trei categorii de cuvinte: a) cuvinte vechi, intrate în limbă între sec. VI-XII; b) cuvinte intrate în sec. al

XIII-lea, în momentul organizării statelor românești la nordul Dunării; c) cuvinte intrate după sec. al XIII-lea (din bulgară, sârbo-croată, ucraineană, rusă etc.).

Iată, în continuare, o listă de termeni ce pot fi atribuiți influenței slave:

Substantive: - starea socială, societatea: *bejenie* (fugă), *boier*, *diac*, *grădinar*, *jupân*, *rob*, *slugă*, *stăpân*, *voievod*, *zidar*, *zlătar*; familie: *babă*, *ibovnic*, *maică*, *nevestă*, *rudă*; particularități fizice sau morale: *grijă*, *groază*, *jale*, *lăcomie*, *pizmă*, *veselie*; partii ale corpului: *cârcă*, *cosiță*, *costeliv*, *crac*, *obraz*, *stomac*, *trup*; îmbrăcăminte: *cojoc*, *izmană*, *rufă*, *scufie*, *șubă*, *suman*; armată: *izbândă*, *pușcă*, *război*, *sabie*, *steag*, *strajă*, *suliță*, *trâmbiță*; comerț: *precupeț*, *târg*, *ucenic*; locuință, unelte, obiecte casnice: *bici*, *blană*, *blid*, *boltă*, *ciocan*, *clește*, *clopot*, *coasă*, *colibă*, *coș*, *coteț*, *cumpănă*, *daltă*, *grădină*, *grajd*, *greblă*, *grindă*, *laviță*, *lopată*, *nicovală*, *ogradă*, *perie*, *pilă*, *pinten*, *pivniță*, *ploscă*, *plută*, *pod*, *poliță*, *prag*, *prispă*, *pungă*, *rogojină*, *sanie*, *sfeșnic*, *sfoară*, *sticlă*, *sită*, *strună*, *toiag*, *topor*, *țevă*, *uliță*, *vadră*, *verigă*, *vâslă*, *zăvor*; hrană: *colac*, *drojdie*, *hrană*, *icre*, *lacom*, *oțet*, *pită*, *poftă*, *smântână*, *ulei*; agricultură: *brazdă*, *ogor*, *plug*, *pogon*, *a sădi*; pescuit: *cârmă*, *corabie*, *mreață*, *năvod*, *undiță*; timp: *ceas*, *răstimp*, *veac*, *leat*, *vârstă*, *vreme*; medicină: *boală*, *a boli*, *ciumă*, *gâlcă*, *a obloji*, *otravă*, *pojar*, *rană*; superstiții: *basm*, *diavol*, *iad*, *idol*, *moroi*, *paparudă*, *rai*, *Rusalii*, *vârcolac*, *vrajă*, *zmeu*; natură: *beznă*, *bârlog*, *bolovan*, *bură*, *clocot*, *crâng*, *crivăț*, *deal*, *dumbravă*, *gârlă*, *graniță*, *izvor*, *lapoviță*, *livadă*, *luncă*, *nisip*, *omăt*, *ostrov*, *peșteră*, *podgorie*, *potop*, *praf*, *val*, *văzduh*, *vișor*, *vârf*, *zăpadă*, *zare*, *zori*; faună: *bivol*, *cârțiță*, *dihor*, *dobitoc*, *gâscă*, *gușter*, *jivină*, *lebdă*, *molie*, *nevăstuică*, *ogor*, *păianjen*, *păstrăv*, *păun*, *prepeliță*, *rac*, *rață*, *râs*, *sobol*, *știucă*, *veveriță*, *vidră*, *vrabie*, *zimbru*; plante: *bob*, *cocean*, *gulie*, *hamei*, *hrean*, *lobodă*, *mac*, *măslin*, *morcov*, *praz*, *pelin*, *răchită*, *rapiță*, *sfeclă*, *știr*; noțiuni concrete și noțiuni abstracte: *caznă*, *ceată*, *cireadă*, *comoară*, *a dospî*, *dungă*, *glas*, *gloată*, *grămadă*, *horă*, *muncă*, *norod*, *pacoste*, *pâlc*, *plocon*, *prieten*, *a rodi*, *scârbă*, *sfadă*, *sfat*, *sfert*, *stâlp*, *stârv*, *sută*, *vorbă*, *zalog*, *zvon*, *ciudă*, *cobe*, *danie*, *dar*, *duh*, *har*, *hâtru*, *ispită*, *iute*, *jertfă*, *leac*, *lene*, *milă*, *nădejde*, *năpastă*, *nărav*, *năuc*, *necaz*, *noroc*, *nevoie*, *obicei*, *obidă*, *pagubă*, *poveste*, *primejdie*, *rând*, *scump*, *silă*, *slobod*, *soroc*, *spor*, *sprijin*, *stavilă*, *taină*, *temei*, *tihnă*, *treabă*, *treaz*, *vesel*, *veste*, *vină*, *vâlvă*, *vlagă*, *vrajbă*, *vrednic*; terminologie creștină și bisericească: *a blagoslovi*, *a se căi*, *chilie*, *colindă*, *colivă*, *duhovnic*, *icoană*, *a ispăși*, *liturghie*, *molitvă*, *monah*, *mucenic*, *odăjdii*, *pomană*,

popă, post, pravilă, praznic, potir, pistol, schit, sfânt, slovă, smirună, stareț, strană, denie, utrenie, vecernie; scriere: buche, cazanie, ceaslov, cerneală, grămătic, letopiseț, molitvenic, slovă, uricar; adjective care redau particularități fizice sau morale: blajin, bogat, calic, cârn, coțcar, destoinic, dârz, drag, gârbov, gol, golan, grozav, haplea, milostiv, mândru, nătâng, nerod, pestriț, pleșuv, pribeag, prost, rumen, sărac, slab, știrb, țeapăn, vinovat, viteaz, voinic, zdravăn, zglobiu; verbe: a clădi, a clăti, a clipi, a coborî, a pogorî, a croi, a dăru, a dobândi, a goni, a grăi, a iscăli, a izbi, a înveli, a învârti, a lipi, a lovi, a miji, a năvăli, a obosi, a odihni, a oglindi, a omorî, a opri, a osteni, a otrăvi, a păzi, a pipăi, a pândi, a pârl, a plăti, a porni, a prăvăli, a prăpădi, a spoi, a tăvăli, a tocni, a topi, a trudi, a zări, a zdrobi, a dovedi, a izbăvi, a izgoni, a glăsu, a hohoti, a huli, a iubi, a isprăvi, a îngrozi, a primi, a săvârși, a trăi etc.

Notă: Pentru redactarea acestui material s-au folosit lucrările menționate în bibliografie, în mod special lucrarea *Slava veche și slavona românească*, Ed. Did. și Ped., București, 1975.

BIBLIOGRAFIE

1. Negrescu, I.D., *Limba slava veche*, Bucuresti, 1961.
2. Rosetti, Al., *Istoria limbii romane*, E.P.L., Bucuresti, 1968.
3. Djamo-Diaconita, Lucia, *Limba documentelor slavone din Tara Romaneasca in secolele al XIV-lea – al XV-lea*, Ed. Academiei, Bucuresti, 1971.
4. Mihaila, G., *Dictionar al limbii romane vechi (sfarsitul sec. al X-lea – inceputul sec. al XVI-lea)*, Ed. Enciclopedica, Bucuresti, 1974.
5. Olteanu, P., + colectiv, *Slava veche si slavona romaneasca*, Ed. Didactica si Pedagogica, Bucuresti, 1975.
6. Bogdan, P.D., *Paleografia romano-slava*, Bucuresti, 1978.
Dictionarul elementelor romanesti din documentele slavo-romane 1374-1600, sub red. Gh. Bolocan, Bucuresti, 1981.
7. Linta, Elena, *Limba slava veche. Curs practic pentru incepatori*, Bucuresti, 1986.
8. Pleter, T., Lambriu, R., Puiu, C., *Slavona romaneasca. Culegere de texte*, Editura Universitatii din Bucuresti, 2002.

